

Çocuk Hakları Sözleşmesinin Temel İlkeleri Işığında Çocuğun Eğitim Hakkı

Konu üç ana başlık altında incelenecektir. Birinci başlık altında çocuk ve çocukluk kavramları üzerinde kısaca durulacak; ikinci başlık altında Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'nin temel ilkeleri incelenecek ve üçüncü başlık altında ise bu ilkeler ışığında çocuğun nitelikli eğitim görme hakkını ele alınacaktır.

I. Çocukluğun Tarihsel Gelişimi ve Hukukta Çocuk ve Çocuk Hakları Kavramları

Çocukluk kullanıldığı bilim alanına göre farklı yaşam yıllarını kapsar. Bilim alanları, çocukluğun başlangıcını doğum anı olarak kabul etmekte; ancak, bitişi konusunda aynı görüşleri paylaşmamaktadırlar.

Aşağıda çocukluk kavramının tarihsel gelişimi üzerinde kısaca durduktan sonra, hukuksal bakımdan çocukluğun başlangıcı ve sona ermesini kısaca inceleyeceğiz.

A. Çocukluğun Tarihsel Gelişimine Kısa Bir Bakış

Çocukluk yaşam zincirinin doğal ve değişmez halkalarından biridir. Ancak çocukluk, bebekliğin tersine doğal bir gerçeklik değil, sosyo-kültürel bir kavramdır. Bu nedenle de öteki toplumsal kavramlar gibi norm ve değerlere göre göreceli olarak belirlenir.

Hem çocukluk yaşantısı, hem de çocukluk kavramı yüzyıllar boyunca değişim göstermiştir. Eski toplumlarda insanlar, çocukluğu yaşamın farklı bir dönemi olarak görmüyor, ilk on sekiz yılın belirleyici olduğunu ve daha sonraki gelişimin ve işleyişin temelini oluşturduğunu düşünmüyorlardı (1).

Antik dönemde çocuklarla ilgili tutumlara yönelik fazla bilgi bulunmamaktadır. Örneğin eski Yunanlılar özel bir yaş kategorisi olarak çocukluğa oldukça az ilgi göstermişlerdir. Çocuk ve genç için kullandıkları terimler o kadar belirsizdir ki, bebeklik ile yaşlılık arasında kalan hemen her çağı içermektedir.

Modern anlamda çocuk ve çocukluk terimlerine ortaçağda da rastlanmamaktadır. Fransız nüfus bilimcisi ve sosyal tarihçisi Aries "Eski Devirlerde Çocuk ve Aile Yaşantısı" adlı kitabında (2) çocukluğun değişmez bir olgu olduğu konusundaki geleneksel varsayımları eleştirmekte ve Ortaçağ Batı toplumlarında modern anlamda bir çocukluk kavramının bulunmadığını ileri sürmektedir.

Aries'e göre çocukluk terimi o dönemde bağımlılık terimi ile eşanlamlıdır. Bu nedenle de çocukluk, onun bu bağımlılıktan kurtulmasıyla yaklaşık 5-7 yaşlarında sona ermektedir. Başka bir anlatımla, çocuk anasının ya da babasının sürekli gözetimi olmaksızın yaşayabilecek hâle gelir gelmez yetişkin toplumuna katılmaktadır.

Aries, onuncu yüzyılda sanatçıların çocuğu minyatür bir yetişkin olarak görüntülediklerini belirtmekte, çocukluk konusundaki bu bilgisizlikten 19. yüzyıldaki çocuk merkezli aileye nasıl geldiğini izleyebilmek için sanatta, dilde, edebiyatta, giysilerde, oyunlarda, okulda çocuk kavramının yansımalarına ilişkin ayrıntılı tarihsel örnekler vermektedir.

Anılan yazara göre, çocukluğun keşfi süreci 13. yüzyılda başlamış, bunun yansımaları 15-16. yüzyıl sanat tarihinde görülebilmektedir. Örneğin, 12. yüzyılda sanatçılar çocuk tasvirinde yetişkin bir adam imajı yaratmakta, bu resim çocuğa benzemekle birlikte çocuk değildir. 13. yüzyıl sanatında çocuğa benzer şekiller belirmeye başlamışsa da, bunlar gerçek değil melekler gibi dini içerikli figürlerdir. 15. ve 16. yüzyıllara geldiğinde Meryem'in kollarındaki küçük İsa gibi anne-çocuk ilişkisini tasvir eden resimlerde modern çocuk kavramına benzer şekiller yer almaktadır. Ortaçağ topluluk resimlerinin birçoğunda, geleneksel bir festivalde kadınların rollerini yaparken boyunlarına sarılmış ya da şövalyelerin uşağı olarak ya da çırak kıyafetinde çocuklara rastlanmaktadır.

17. yüzyılın başlarından itibaren, çocuklar kendilerine özgü giysilere, oyunlara, öykülere, müziğe ve resimlere sahip olmaya başladılar. Böylece onlar yetişkin etkinliklerinden uzak tutuldular ve yetişkinlerle çocukların dünyası birbirinden ayrıldı. Bütün bunlar yüksek sınıfa mensup varlıklı ailelerde görülmekteydi. Yoksul sınıf çocuklarında gerek giysi ve oyun gerek çalışma ve yetişkinlerin dünyasını paylaşma bakımından eski yaşam biçimi sürmekteydi.

Örneğin Victoria dönemi Londra'sında ya da Paris'te işçi sınıfı çocuklarını tasvir eden resimler, çocukları hâlâ yetişkinler gibi, çoğu zaman ana-babalarının eski ve yırtık giysileriyle göstermektedir. Bu dönemde çocukların içki, kumar ve cinsel taşkınlık gibi yetişkin yaşamının bütün yönlerine katıldıkları belirtilmektedir.

Zenginlik yayılınca işçi sınıfı da kitlesel eğitimden yararlanmış, çocuklar yetişkinlerden ayrı bir dünyaya sahip olmaya başlamışlardı (3).

Aries, Ortaçağ Batı toplumlarında çocukluk kavramının olmadığını söylemenin, çocukların ihmal edildiği ya da sevilmediği anlamına gelmediğini de belirtmektedir. Ona göre, çocukluk kavramını çocuk sevgisiyle karıştırmamak gerekir. *Çocukluk kavramı, daha çok çocukların kendine has özellikleri bulunduğu, bu özelliklerin onu yetişkinden ayırdığı yolundaki bilinç ile ilgilidir. İşte Ortaçağ toplumlarında eksik olan bu bilinçtir.*

Rönesans'la birlikte kültürel ve düşünsel ortamda başlayan değişim 19. yüzyılda da sürmüş ve çocukların diğer yetişkinlerden farklı bir sınıf olduğu anlayışı iyice pekişmiştir. Bu değişimde, ekonominin tarımdan sanayiye kayması, orta sınıfın gelişmesi, ailenin yapısının ve rolünün değişmesi, çocuk ölümlerinin azalması, boş zamanların artması, ana-baba-çocuk ilişkisinde duygusal bağın önem kazanması gibi etkenlerin de rolü olmuştur. Aydınlanma çağı filozofları, çocukluk anlayışı ve çocuk eğitimi konusunda yeni görüşler ileri sürmüşlerdir. Böylece, kendine özgü ve gittikçe gelişen bir çocukluk anlayışı ortaya çıkmıştır. Gelişen bu anlayış doğrultusunda çocuklar göçlerin, sanayileşmenin, şehirleşmenin olumsuz etkilerinden korunmaya çalışılmış, sağlık ve refahlarıyla ilgili önlemler alınmıştır. 20. yüzyılda ise çocuk, toplumun geleceğini belirleyen en önemli insan kaynağı olarak değerlendirilmiştir. Bu yüzyıl aynı zamanda, filozofların, eğitimcilerin, psikologların ve hukukçuların çocukları incelemeleri, onların gelişimleri ve hakları konusunda fikirler ileri sürmeleri dolayısıyla "çocuk yüzyılı" olarak da adlandırılmıştır (4).

Görülüyor ki, çocukluk bilincinin bulunmadığı bir çağdan hukuksal, toplumsal ve eğitsel kurumlar çerçevesinde korunan bir çocukluk kavramına geçiş yaklaşık dört yüzyıl sürmüştür. Ne var ki, günümüzde çocuklukla yetişkinliğin yeniden birleşmekte olduğunu, aydınlanma çağı öncesindeki, bu iki dönem arasındaki sınırların belirsizliğine geri döndüğünü savunan yazarlar vardır. Bu yazarlardan Postman, "Çocukluğun Yok Oluşu" adlı eserinde, çocuklukla yetişkinlik arasındaki göreceli ayrımın giysilerden dil, tavır, tutum, davranış ve beklentilere varıncaya kadar önemli ölçüde azaldığını ileri sürmekte ve telgrafın keşfiyle başlayıp günümüze kadar süren teknolojik ve sosyo-kültürel değişimin çocukluğu, korunması güç bir toplumsal yapıya nasıl getirdiğini ayrıntılı örnekler vererek açıklamaktadır (5). Ona göre medya, özellikle de TV, analitik becerilerin yerine ilkel algılamaları geçirerek düşünsel ve toplumsal hiyerarşinin çökmesine çocuk ve yetişkin grupları arasındaki farkların ortadan kalkmasına neden olan bir ortam yaratmıştır. Bu ortam gizlerin ortadan kalktığı, yetişkin dünyasındaki şiddet, sıkıntı, çürümüşlük, yolsuzluk ve güvensizliklerin sınırsız biçimde sergilendiği, yetişkinlerin cinsel fantazilerinde çocukların kullanıldığı bir ortamdır. Böyle bir ortamda çocuk yetişkinleşmekte, yetişkin de çocuk olmaktadır.

Geleneksel çocuk modelinin TV'den kaybolması en canlı biçimde reklamlar, gösteriler ve filmlerde görülmektedir. Çocuklar bu programlarda 13. 14. yüzyıl tablolarındaki gibi minyatür yetişkinler olarak görüntülenmektedirler.

Çocuk giyimi endüstrisi de son on yıldan beri büyük değişikliklere uğramış ve çocuğa yönelik giyim büyük ölçüde ortadan kalkmıştır. Erasmus tarafından öne sürülen ve daha sonra 18. yüzyılda tümüyle benimsenen çocuk ve yetişkinlerin farklı giyim biçimine gereksinim duydukları yolundaki düşünce, günümüzde her iki kesim tarafından da kabul edilmemektedir (7).

Çocuk oyunları da giderek kaybolmaktadır. Artık çocuklar yarışmacı, örgütlü oyunlar oynamaktadırlar. Oysa çocuk oyunları antrenör, hakem ya da seyirci gerektirmez ve o anda bulunabilen yer ve araçlar kullanılarak eğlenmek amacıyla oynanır. Ne var ki, bazı istisnalar dışında çocuk ve gençlerin oyunları resmi, profesyonel ve son derece ciddi bir hâlde bürünmektedir.

Çocuk oyunlarının bir yetişkin meşguliyeti olması ve profesyonelleşmesi onların yetişkinlerden farklı gereksinimleri olduğu yolundaki bilincin zayıflamasının bir sonucudur (8).

Çocuk ve yetişkin görüş açılarının birleşmesine yönelik aynı eğilim, eğlence biçimlerinde de gözlenmektedir. Çocuklar televizyon programlarına minyatür yetişkinler, minik playback vb. şekillerde başoyuncu olmuşlardır. Televizyon kanallarında çocuktan yetişkin, yetişkinden çocuk performansı bekleyen yarışma programları yayınlanmaktadır.

Yetişkin suçlarıyla çocuk suçları arasındaki fark da hızla azalmaktadır. Genç ve çocukların ağır suç oranlarındaki, hamilelik, fuhuş, eşcinsellik vb. cinsel etkinliklerdeki, madde ve alkol bağımlılıklarındaki artışların en önemli nedenlerinden biri, çocukluk kavramının toplumsal bilinçten hızla yok olmasıdır.

Sonuç olarak, çocukluk tarihi konusundaki çalışmalar, çocukluğun doğal sanılan özelliklerinin toplumsal ve değişken olduğunu göstermektedir. Belli bir zamana ve topluma özgü tek bir çocukluk anlayışından söz edilememektedir. Devlet ideolojisi, çocukluğu kendine özgü bağımlılıkları ile özel bir dönem olarak tanımlayarak okul çağı ile özdeşleştirirken, bazı kesimlerde beş-altı yaşını geçer geçmez yetişkin dünyasına karışan bir çocukluk anlayışı hâlâ etkisini sürdürmektedir (9).

B. Hukukta Çocuk Kavramı

Çocukluk kullanıldığı bilim alanına göre farklı yaşam yıllarını kapsar. Hukukta çocuk kavramı iki anlamda kullanılmıştır. Birinci anlamda, küçüğü yetişkinden ayırmak ikinci anlamda ise, ana-babaya olan soybağını belirtmek amacıyla kullanılmaktadır. Biz bundan sonraki açıklamalarımızda birinci anlamda kullanılan çocuk kavramından yani küçüklerden söz edeceğiz.

1. Genel Olarak

Hukukta belli bir yaşın altındakiler çocuk yani küçük olarak kabul edilir. Ancak çeşitli hukuk dallarında çocukların fizik, ruh ve ahlâk bütünlüğünü korumak amacıyla söz konusu yaşın (18 yaş) altında da yaş sınırlamaları yapılmıştır. Örneğin; çocuğun cezai ehliyeti bakımından, 11 yaşın altındaki küçüklerin cezai ehliyeti yoktur. 11-18 yaş arasındaki çocuklar için de cezai sorumluluk açısından farklı kurallar getirilmiştir. Çocuğa karşı suç işlenmesi durumunda ise farklı yaş gruplarına göre çocuk korunmaktadır. İş hukukunda belirli bir yaştan küçük çocuklar çalıştırılmazlar. Eğitim hukukunda, çocuğun okula başlama ve zorunlu eğitim döneminin sona ermesi bakımından yaş sınırlamaları yapılmaktadır. Çocuğun rüşt yaşına ulaşmadan önce ana-babasının ya da vasisinin rızası ile evlenebileceği daha küçük yaşlar Medeni Kanunda belirlenmiştir.

Çocuk Haklarına Dair Sözleşme, çocuğu 18 yaşından küçük insan olarak tanımlamaktadır.

2. Medeni Kanuna Göre Küçüklüğün Başlangıcı ve Sonu

a. Küçüklüğün başlangıcı

Türk Medeni Kanunu'nda küçüklüğün başlangıcı kişiliğin kazanılmasına bağlanmıştır. Kişiliğin hangi andan başlayarak kazanılacağı, kişinin haklara ve yükümlülüklerle sahip olması ve hukuk düzeni tarafından korunması bakımından önemlidir. Medeni Kanun'a göre, kişiliğin kazanılabilmesi, dolayısıyla çocukluğun başlayabilmesi için çocuğun sağ olarak tamamiyle doğmuş olması gerekir.

Tam doğum, çocuğun ana bedeninden tümüyle ayrılmış olması anlamına gelir. Sağ doğum ise, çocuğun ana bedeninden yaşayarak ayrılmasıdır. Ana bedeninden ayrıldıktan birkaç dakika sonra ölmüş olsa bile yaşadığı süre boyunca çocuk kişilik kazanmış sayılır. Bunun hukuksal önemi, yaşadığı birkaç dakika içinde bazı hakları, örneğin, miras hakkını kazanmış olmasıdır (10).

b. Ceninin hukukî durumu

Henüz doğmamış ana rahmindeki çocuğa cenin denir. Hukuk sistemimizde cenini, miras hukuku, aile hukuku, borçlar hukuku ve ceza hukukunda koruyan kurallar bulunmaktadır (11). Medeni Kanunun 27. maddesine göre, çocuk sağ doğmak şartıyla ana rahmine düştüğü andan başlayarak medeni haklardan yararlanır.

Çocuk Haklarına Dair Sözleşme çocukluğun başlangıcını belirlememiştir. Ancak Sözleşme'nin İnsan Hakları Komisyonu'nda kabulü sırasında en tartışmalı konulardan biri, çocuğa sağlanan hukuksal korunmanın doğum öncesini de içerip içermediğidir. Sözleşme, çocuğa uygulanabilecek olan kanuna göre daha erken yaşta reşit olma durumu hariç 18 yaşından küçükleri çocuk saymıştır. Ceninin durumu Sözleşme'nin başlangıcına alınmıştır. Buna göre, çocuğun "doğumdan sonra olduğu gibi önce de" uygun hukuksal korumadan yararlanması öngörülmüştür. Böylece çocukluk için bir başlangıç anı belirlenmesinden kaçınılmıştır. Bunun nedeni, kürtaj konusunda ve doğum öncesini ilgilendiren diğer konularda taraf tutmaktan kaçınmak ve Birleşmiş Milletler üyesi ülkelerin tümünün benimseyebileceği bir çözüm bulmaktır (12). Çünkü, Sözleşme'nin asıl amacı doğmuş olan çocukların haklarını korumaktır. Doğum öncesi hakların üzerinde uluslararası düzeyde bir uzlaşmaya varmak zordur.

c. Küçüklüğün sonu

Küçüklük kişinin düşünsel olgunluğa ulaşması ile sona erer. Bu olgunluğun yaşını, yani rüşt yaşını kanun koyucu çeşitli etkenleri dikkate alarak belirler.

Çocuk Haklarına Dair Sözleşme, çocuğun 18 yaşını tamamlayıncaya kadar korunması gerektiğini kabul ederek, kendi amaçları açısından çocukluk döneminin sona ermesini belirlemiştir. Ancak bu hususta katı davranmamış, ulusal yasalara göre, 18 yaşını tamamlamadan da çocuğa belirli bir özerklik tanınabileceğini kabul etmiştir. Ancak, ulusal yasalara yollamada bulunulması hiçbir biçimde genel bir kaçış hükmü olarak yorumlanmamalı, Sözleşme'nin ilkelerine ve hükümlerine aykırı olabilecek belirlemelerin yolunu açmamalıdır (13).

Türk Medeni Kanunu'na göre rüşt 18 yaşın doldurulmasıyla kazanılır (m. 11/I). Ancak Medeni Kanun bazı durumlarda 18 yaşın tamamlanmasından önce de reşit olunabileceğini belirtmiştir. Bunlar evlenmeyle kazanılan rüşt ile hakim kararıyla kazanılan rüştür.

Evlenme kişiyi reşit kılar (MK. m. 11/II). Medeni Kanun'a göre, evlenme yaşı erkeklerde 17, kadınlarda 15'tir. Bu yaşları doldurmuş küçükler velâyet hakkına sahip ana ve babalarının izniyle evlenebilirler. Olağanüstü durumlarda ve önemli bir nedenin bulunması koşuluyla hâkim 15 yaşını bitirmiş bir erkekle 14 yaşını bitirmiş bir kadının evlenmesine izin verebilir. Bu yaşlar oldukça düşüktür. Çünkü evlilik kurumu eşlere bir çok ağır görevler ve borçlar yükler. Bu yükümlülükleri yerine getirebilmesi için kişinin belli bir düşünsel olgunluğa ulaşması gerekir. Ayrıca, rüştle birlikte kişinin, küçüklük sıfatıyla sahip olduğu haklar sona erer. Bu nedenle Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Komitesi Sözleşme'nin 2., 3., 6., maddelerine uygunluk açısından evlilik yaşının kız ve erkekler için eşit olması ve belirlenen yaşın da çok düşük olmaması gerektiğini vurgulamıştır. 1962 tarihli Evliliğe Onay, Asgari Evlenme Yaşı ve Evliliklerin Kaydı Sözleşmesi, bütün Devletlerin çocuk evliliklerini bütünüyle sona erdirmek ve reşit döneme gelmemiş kız çocukların nişanlanmalarını önlemek üzere gerekli girişimlerde bulunmalarını istemektedir.

Kadınlara Karşı Ayrımcılığın Önlenmesi Komitesi (CEDAV) 1993 yılında "evlilikte ve aile ilişkilerinde eşitlik konusunda genel tavsiyede bulunmuş ve asgari evlilik yaşının hem kadınlar hem de erkekler için 18 olmasını önermiştir (14).

Türk Medeni Kanunu, bir çocuğun normal rüşt yaşına gelmeden hakim kararıyla reşit olabileceğini de kabul etmektedir (m. 12). Bunun için çocuğun 15 yaşını bitirmesi, reşit kılınmasına rızasının bulunması, ana-babanın onay vermesi veya vasinin dinlenilmesi, çocuğun yararına uygun olması ve asliye hukuk mahkemesinin kararı gerekmektedir.

Rüşte ulaşmakla çocuk, küçüklükten çıkarak medeni hakları kullanma bakımından tam ehliyetli bir yetişkin statüsünü kazanır. Çocuk velâyet altında ise velâyet, vesayet altında ise vesayet sona erer.

C. Çocuk Hakları Kavramı

"Çocuk hakları kavramı" geniş anlamda toplumsal, felsefî, ahlâkî ve hukuksal boyutları içeren bir kavramdır. Felsefî ve toplumsal açıdan çocuk hakları refah hakları, korumacı

haklar, yetişkin hakları ve ana-babalara karşı haklar olmak üzere dört ana başlık altında ele alınmaktadır.

Doğal hukuk açısından çocuk hakları, çocuğun insan olması, aynı zamanda da bakıma ve özene gereksinim duyması nedeniyle doğuştan sahip olduğu hakların tümüdür. Bu haklar, insanlığın belli bir gelişme çağında teorik olarak, bütün çocuklara tanınması gereken ideal haklar listesini içerir. Bu ideal liste çeşitli devletlerde değişik ölçülerde pratik değer kazanmış uygulama alanına geçmiş bulunabilir. Fakat bu anlamda çocuk hakları denilince daha çok olması gereken alanda kalan ya da yalnızca insan hakları ve çocuk hakları bildirilerinde yer alan ulaşılabilecek hedefler programı akla gelir.

Pozitif hukuk, yani bir devlette yürürlükte bulunan hukuk açısından çocuk hakları, kanunlarda ve uluslararası sözleşmelerde ayrıntıları ile düzenlenen, belirli bir yasal güvenceye ve özellikle de yargı organlarınca gerçekleştirilecek koruma yollarına kavuşturulan haklardan oluşur. Şu halde pozitif hukuk açısından çocuk hakları, özel hukuk, sosyal hukuk, kamu hukuku ve uluslararası sözleşmelerde yer alan kuralların çocuklara tanıdığı hak ve sorumlulukların tümünü ifade eder.

D. Uluslararası Hukukta Çocuk Haklarının Kısa Tarihçesi

Çocuk, eski devirlerden beri toplumların ilgilendiği bir varlıktır. Ancak, bu ilginin niteliği, kapsamı ve biçimi tarihsel gelişimde farklılıklar göstermektedir. Söz konusu farklılıklar, toplumların sosyal, kültürel gelişmesine, örgütlenmesine ve toplum içindeki egemenlik koşullarına bağlı bulunmaktadır. İlkel toplumlarda çocuğa, ekonomik yarar sağlayan bir varlık olarak bakılmaktaydı. Üyesi olduğu ailenin çok kullanışlı bir malı olarak kabul edilirdi. Bu düşünce istenen çocuk ve istenmeyen çocuk ayırımına önem kazandırmıştır. Örneğin, bir erkek çocuk balık tutarak, kız çocuk ev işlerine yardım ederek ya da evlenirken başlık parası alınarak aileye ekonomik yarar sağlayabilirdi (15).

Aynı ekonomik nedenler çocuğu bir yük haline de getirebilmekteydi. Özellikle ekonomik bunalım dönemlerinde çocuk yetiştirmenin ağır bir külfet olarak görülmesi, çocuğa karşı olumsuz bir tutum takınılmasına neden oluyordu. Kendisinden ekonomik yarar sağlanamayacak durumda bulunan sakat, zayıf, hastalıklı çocuklar ile bakımını üstlenecek kimsesi bulunmayan çocukların toplum dışına itilmesi, hatta yok edilmesi olağan olaylardandı. Öte yandan, aile devlet ilişkilerinde çok işlevli ailenin ağır bastığı dönemlerde, yukarıdaki düşüncelerin de etkisiyle çocuk üzerinde aile reisinin sınırsız etkisi bulunuyordu. Çocuğun korunmasından çok onun toplumsal rolüne uygun olarak statüsünün belirlenmesi asıl önem taşıyan husustu.

Çocuk sorununa böyle yaklaşılnca, çocuğu ilgilendiren her türlü ilişkiler bakımından, ana-babanın, ailenin ve yararları dolaylı biçimde etkilenebilecek diğer kişilerin yararlarının çocuğunkilerden önce gelmesi, hatta çocuğun yararlarının hiç dikkate alınmaması doğaldı. Ailenin işlev kaybı, buna karşılık devletin aile karşısında güçlenmesi yönünde bir değişme başlayınca, devlet aileyi kontrol etme olanağını elde etmiştir. Devlet, kendi çıkarları doğrultusunda aileyi denetlemeye başlayınca, toplumsal ilgi çocuğun korunması yönünde yoğunlaşmıştır. Çocuğun korunması yönündeki toplumsal ilgi önceleri dinsel etkiler altında ve dinsel nitelikteki kuruluşlar aracılığı ile olmuştur. Bu ilginin dini etkenler dışında toplum çerçevesinde kurumsallaşması 19. yüzyılda başlamıştır.

Bu gelişme içinde aile reisinin çocuk üzerindeki sınırsız egemenliği giderek çocuğa karşı bakım ve koruma yükümlülüğüne dönüşmüştür. Devlet, zamanla bu yükümlülüğün yerine getirilmesi konusunda aktif bir denetim yürütmeye başlamıştır. Böylece, çocuk sorununu konu alan yasal düzenlemelerde çocuğun yararları, söz konusu olabilecek bütün diğer yararları geriye iterek başlı başına önem kazanmıştır.

Modern hukuk sistemlerinde çocuk, bir birey olarak devlet tarafından yasalarla korunmaktadır. Ancak bu yasaların doğal ve evrensel hukuk kurallarına uygun olması için uluslararası normlar geliştirilmiştir.

Uluslararası alanda çocukların korunmasına ilişkin bir örgütün kurulması düşüncesini ilk olarak 1894 yılında Jules de Jeune ortaya atmıştır. Ancak bu alandaki en önemli gelişme,

1920'de Cenevre'de "Uluslararası Yardım Birliği"nin kurulmasıdır. Bu örgütün ve "Uluslararası Kadınlar Meclisi"nin çabaları sonucu Milletler Cemiyeti 26 Eylül 1924 yılında "Cenevre Çocuk Hakları Beyannamesi" adı altında bir beyanname yayınlamıştır. Atatürk tarafından da bizzat imzalanan bu Beyanname, çocuğun gelişmesi, korunması, tedavi görmesi, eğitilmesi, istismardan korunması, en önce yardım görmesi, kardeşlik ve barış ruhu içerisinde büyütülmesi prensiplerini içeren beş maddeden oluşmuştur.

Çocuk haklarını konu alan ikinci önemli uluslararası belge 20 Kasım 1959 tarihinde Birleşmiş Milletler Genel Kurulunca kabul edilen ve on maddeden oluşan "Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Beyannamesi"dir. Bu Beyanname, ayrımcılığın önlenmesi, çocukların ad ve vatandaşlığa sahip olma hakkı, sağlık ve sosyal güvence hakkı, özürsüzlük ve korunmaya muhtaç çocukların özel olarak korunması, eğitim hakkı, korunmada öncelik hakkı, istismardan korunma, ayrılık yaratan baskılardan uzak tutulma ve kardeşlik ruhu içinde yetiştirilme konularında ilkeler koymuştur. Bu ilkelerin Türk hukuk sistemine etkileri olmuştur (16). Ne var ki Beyannameler, devletler tarafından kabul edilen fakat uyulmadığı takdirde bağlayıcılığı ve yaptırımını bulunmayan ilân edilmiş genel ilkelerdir. Bu nedenle Polonya yetkililerinin inisiyatifiyle, insan hakları alanında olduğu gibi, çocuk hakları alanında da bütüncül bir yaklaşımla ve taraf devletleri bağlayıcı nitelikte bir sözleşme yapılarak çocuk haklarının güvence altına alınması fikri ortaya atılmıştır. On yıl süren bir hazırlık çalışmasından sonra, Birleşmiş Milletlere üye tüm devletlerin hukuk sistemleri incelenip dikkate alınarak oluşturulan tasarı, 20 Kasım 1989 tarihinde Birleşmiş Milletler Genel Kurulunda onaylanmış ve 2 Eylül 1990'da uluslararası hukukta yürürlüğe girmiştir. 30 Eylül 1990 tarihinde BM Genel Merkezinde toplanan Çocuklar İçin Dünya Zirvesi'nde "Çocukların Yaşatılmaları, Korunmaları ve Geliştirmelerine İlişkin Dünya Bildirgesi" ile Birleşmiş Milletler Örgütü Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'yi temel alan bir küresel hareketi başlatmış ve bu bildirgenin uygulanması için bir eylem planı benimsemiştir (17).

Çocuk Haklarına Dair Sözleşme, ulusal ve uluslararası gündemlerde çocukları üst sıralara yerleştirmiş ve köklü bir değişime zemin hazırlamıştır. Sözleşmeyi onaylayan her devlet, çocuklarla ilgili yükümlülüklerini yerine getirmelerinde ana-babalara ve diğer sorumlu kişi ve kuruluşlara yardımcı olacak yasal, yönetsel ve yapısal her önlemi almak zorundadır. Bugün bu Sözleşme Dünya'da çocuk hakları konusunda temel yasal metindir. Bunun yanında uluslararası hukukta çocuk haklarını şu ya da bu yönüyle koruyan bir çok iki taraflı ya da çok taraflı Sözleşme, B.M. ilkeleri ve tavsiye kararları yayınlanmıştır.

Sözleşme önsöz ve üç kısımdan oluşmaktadır. Önsözde, Birleşmiş Milletlerin temel ilkeleri ile insan hakları sözleşmeleri ve bildirgelerinin bazı maddelerine gönderme yapılmış, savunmasız konuları nedeniyle çocukların özel bir özene ve korunmaya gereksinim duydukları belirtilmiştir. Çocukları koruma sorumluluğunun ilkönce aileye ait olduğu, devletin de aileye bu konuda yardım edeceği vurgulanmıştır.

Sözleşme'nin birinci kısmında 18 yaşından küçük çocukların yaşatılmaları, geliştirilmeleri, korunmaları ve katılımlarının sağlanması için sahip olmaları gerekli haklar ile bunların gerçekleştirilmeleri için devletlere düşen görevler düzenlenmiştir (m. 1-41).

İkinci ve üçüncü kısımlarda, Sözleşme'de yer alan hakların taraf devletlerce uygun araçlarla yetişkinlere ve çocuklara yaygın biçimde öğretilmesi yükümlülüğü belirtildikten sonra, Sözleşme'nin yürürlüğe girmesine ve Sözleşme'ye uyulmasının izlenmesine ilişkin kurallara yer verilmiştir (m. 42-54) (18).

Türkiye Sözleşme'yi 14 Eylül 1990'da imzalamış, 9 Aralık 1994'de 17, 29, 30. maddelerine Anayasa ve Lozan Antlaşması çerçevesinde çekince koyarak T.B.M.M.'de onaylamıştır. Sözleşme 27 Ocak 1995 tarih ve 22184 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanarak 4058 sayılı yasa olarak yürürlüğe girmiştir.

1995 yılında Sion/İsviçre'de uluslararası çocuk hakları konusunda bir seminer düzenlenmiştir. Bu seminerde, bir hukuk sistemi içinde çocuk haklarının var olması için temel koşullar ayrıntılı biçimde irdelenmiş ve aile-devlet ilişkisi tartışılmıştır. Temel koşullar şöyle sıralanmıştır.

Çocuğun:

- Haklarının yasalarda yer alması,
- Hakları konusunda bilgi sahibi olması,
- Bu hakları kullanabilmesi için gerekli imkanlara sahip olması,
- Yargı önünde bu hakları talep etmeye yetkili olması,
- Kendi menfaatlerinin savunmasını yaptırabilmesi..

Bu koşullardan herhangi birinin eksik olması durumunda çocuk haklarının o ülkede gerçekleşmeyeceği konusunda görüş birliğine varılmıştır (19).

Türkiye açısından, çocuk haklarının ve Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'nin yaşama geçirilmesi bakımından üç önemli uygulama sorunu vardır:

Birincisi, iç hukukumuzda Sözleşme ile bağdaşmayan hükümlerin kaldırılması ve Sözleşme'nin öngördüğü yeni yasal düzenlemelerin yapılmasıdır.

İkincisi, bu kuralları yaşama geçirecek yapısal ve örgütsel önlemlerin alınmasıdır.

Üçüncüsü de, Sözleşme ile benimsenen hukuksal ve ahlâkî yaklaşımların ayrıntılı biçimde eğitim programlarına sokulması; çocuk haklarının çocuklar ve yetişkinlere öğretilmesidir.

II. Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'nin Temel İlkeleri

Sözleşme'de yer alan dört hak, çocuklara tanınan diğer bütün hakların kullanılmasında ve devletlere yüklenen görevlerin yerine getirilmesinde gözönünde bulundurulacak temel ilkeler niteliğindedir.

A. Ayrımcılığın Önlenmesi

Sözleşme'nin 2. maddesine göre, taraf devletler, Sözleşme'de yazılı olan hakları kendi yetkileri altında bulunan her çocuğa, kendilerinin, ana-babalarının, vasilerinin sahip oldukları ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasal ya da başka düşünceler, doğuş ve diğer statüler nedeniyle hiçbir ayırım gözetmeksizin tanırlar ve taahhüt ederler.

Ayrımcılık, bütün insanların haklara ve özgürlüklere eşit biçimde sahip olmalarını, bu haklardan eşit biçimde yararlanmalarını önleme amacını taşıyan ya da fiilen bu sonucu veren herhangi bir ayırım, dışlama, kısıtlama ya da tercih yapılmasıdır. Ancak, haklar ve özgürlüklerden eşit biçimde yararlanma her durumda tıpatıp aynı tutumun alınması anlamına gelmez. Dolayısıyla ayırım gözetmeme ilkesi, belirli bir kesime mensup çocuklara yönelik tutum ve muamelelerde meşru farklılaşmaları ve hak eşitsizliğini düzeltici olumlu eylemleri engellemez. Bu tür farklılaşmaların ölçütleri makul ve nesnel, ayrıca Sözleşme çerçevesinde meşru bir amaca yönelikse benimsenen tutumlardaki farklılaşma ayrımcılık anlamına gelmez (20).

Örneğin ülkemizde eğitimde yasal boyutta cinsiyet ayrımı sözkonusu olmadığı halde, kız çocukların eğitimden yararlanma oranları düşüktür. Bu konuda toplum bilincini yükseltmek; kız çocuğunun kendi potansiyelinin farkına varmasını sağlamak, onu yasalar ve Çocuk Haklarına Dair Sözleşme dahil bütün uluslararası insan hakları belgelerinde garanti edilen hakları konusunda eğitmek ve onları kız ve erkek çocuklar arasında karşılıklı saygı ve eşit ortaklık sağlamaya yönelik çalışmalar yapmaya teşvik etmek gibi eylemlerle, eşitliğin fiilen de gerçekleştirilmesi sağlanabilir. Bunların yanısıra bütçeden uygun kaynakları tahsis ederek kampanyalar, esnek okul programları, ödüller, burslar ve diğer önlemlerle kız çocukların okula kaydolma ve okulu tamamlama oranlarını artırıcı tedbirler alınabilir. Ayrıca öğretmen ve eğitimcilere toplumsal cinsiyete duyarlı eğitim için etkili stratejiler kazandıracak, onların eğitim sürecindeki rollerinin bilincine varmalarını sağlayacak eğitim programlarını ve malzemelerini geliştirmek, uygulamalardan kaynaklanan hak eşitsizliğini gidermeye yönelik olumlu ve düzeltici eylemlerdir (21).

UNICEF raporlarına göre, günümüzde özellikle kadına yönelik ayrımcılık yadsınamayacak boyutlardadır. Kadına yönelik ayrımcılık daha çocukluk döneminde, toplumsal ve kültürel gelenekler nedeniyle aile ve toplumun kız çocuğa erkek çocuktan daha az olanaklar tanınmasıyla başlamaktadır. Gerek ana-babanın çocuğa gösterdikleri özen gerekse sağlık ve eğitim bakımından erkek çocuk daha avantajlı bir konuma sahip olmaktadır. Birçok toplumda

görülen erkek çocuk lehindeki bu yerleşik tercih kız çocuğun ihmal ve sömürüye uğramasına yol açmakta ve sonuçta kadının statüsünü düşürmektedir. Gelişmekte olan ülkelerdeki iki cins arasındaki eşitsizlik kendisini özellikle şu konularda göstermektedir. Beslenme yetersizlikleriyle bebek ve çocuk ölümleri kız çocuklar arasında daha yaygındır; kız çocuklarıyla kadınların hem eğitim görmelerini kolaylaştıracak hem de üzerlerindeki iş yüklerini hafifletip verimliliklerini artıracak teknolojilere ulaşabilme olanakları erkeklere göre daha azdır; iş bölümü kadın ve erkek arasında adaletsiz biçimde gerçekleşmektedir.

Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Komitesi, kızlara yönelik ayrımcılığa özel bir önem vermekte ve devletlerden kız çocuklara yönelik ayrımcılığın ortadan kaldırılması için somut önlemler almalarını istemektedir. Komite 1995 yılı Ocak ayında özel olarak kız çocukları gündeme alan bir genel görüşme yapmış ve bir rapor düzenlemiştir. Genel Görüşme Raporu şu belirlemede bulunmuştur. "... cinsiyet temelindeki eşitsizlik ve ayrımcılık sorunlarının ele alınması, bunların kendi başlarına yalıtık biçimde görüldüğü, yani kız çocukların özel hakları olan özel bir kesim olarak ele alındığı anlamını taşımamaktadır. Tersine kız çocuklar yalnızca kız evlat, kız kardeş, eş ya da anne değil, birer birey olarak insandır ve onların da insanın saygınlığının gereği olan temel haklardan eksiksiz biçimde yararlanmaları gerekir. Kadın haklarının gerçekleşmesi amacını taşıyan daha geniş hareketler bağlamında tarih açıkça göstermiştir ki, kadınları hedef alan zararlı geleneklerin ve önyargıların oluşturduğu döngüyü kırmak için kız çocuk üzerinde odaklanmak gerekmektedir. Ancak daha genç kuşaklardan başlayan ve kız çocukların haklarını geliştirmeyi hedef alan kapsayıcı bir strateji aracılığı ile kadınların kendilerine olan saygılarını geliştirici; onlara kendilerini etkileyen kararlara ve etkinliklere aktif biçimde katılmalarını sağlayacak becerileri kazandırıcı ortak ve kalıcı bir yaklaşım, bilinç ve duyarlılık zemini yaratılabilir..." (22)

Gerek ayrımcılık yasağının yer aldığı 2. maddenin dili, gerekse Çocuk Hakları Komitesi'nin bu maddeye ilişkin yorumları, taraf devletlerin ayrımcılığı önleme yükümlülüklerinin aktif bir yükümlülük olduğunu vurgulamaktadır. Başka bir ifade ile, bu yükümlülük, hakların uygulamaya geçirilmesine ilişkin başka alanlarda olduğu gibi, inceleme, plânlama, yasa çıkarma, izleme, bilinç ve duyarlılık geliştirme, eğitim ve bilgilendirme, eşitsizlikleri azaltmaya yönelik önlemlerin izlenmesini de içeren bir dizi etkinliği kapsar.

Çünkü, ayırım gözetmeme ilkesinin yasalarda yer alması uygulama bakımından gerekli olmakla birlikte yeterli değildir. Bu ilkenin yaşama geçirilmesi için ayırımcı içerik taşıyan gelenek, uygulama ve adetlere karşı da mücadele etmek gerekmektedir (23).

Sözleşme'de yer alan hakların ayırım gözetmeden yaşama geçirilmesi sürecinin izlenmesi çok önemlidir. İzleme sürecinde, maddede özel olarak değinilen konulara duyarlı olunmalıdır. Ancak söz konusu maddede belirtilen, ırk, renk, cinsiyet ... vb. nedenler örnek niteliğindedir. Bu nedenle devletler ayrımcılığa yol açabilecek başka konulara karşı da duyarlı olmalıdırlar. Örneğin yaş, bölgesel, kırsal, kentsel kesimler, özürlü, korunmaya muhtaç, yargı önünde suç isnat edilen, çalışan, silahlı çatışmalardan etkilenen, HIV virüsü taşıyan, göçmen ve mülteci çocuklarla aşırı yoksulluk içindeki çocuklar gibi, ayrımcılık zeminleri ve ayrımcılıktan etkilenen tüm çocuklar bu ilkenin kapsamına girerler.

Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'nin bu ilkesi doğrultusunda yasalarımızda kurallar vardır. 1982 Anayasası'nın 10. maddesine göre, herkes dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din, mezhep ve benzeri nedenlerle ayırım gözetilmeksizin kanun önünde eşittir. Medeni Kanunun çeşitli kurallarında da eşitlik ilkesi yer almıştır. Bu kanuna göre, her kişi medeni haklardan kanunun sınırları içinde eşit olarak yararlanır. Haklara ve borçlara ehil olmakta herkes eşittir (m. 8).

Millî Eğitim Temel Kanunu bu ilkeyi eğitim eşitliği açısından ele almıştır. Bu Kanun'a göre, eğitim kurumları dil, ırk, cinsiyet, din ayırımı gözetilmeksizin herkese açıktır. Eğitimde hiçbir kişiye, aileye, sınıfa ayrıcalık tanınmaz.

Görülüyor ki, T.C. Anayasası ve mevzuatı genelde, ayırım gözetmeme ilkesiyle tam bir uyum içindedir. Bununla birlikte, uygulamada ayırım gözetmeme ilkesinin tam olarak yerine getirilmesini sağlamak için yasalarda değiştirilmesi gereken kurallar bulunmaktadır. Ayrıca

sağlıktan iletişime kadar değişen bazı alanlarda süregelen eşitsizlikler ve temel sosyal hizmetlerin tam olarak sağlanamaması sonucu bazı çocuk grupları ayrımcılığa maruz kalmaktadır.

Okullaşma açısından ülkenin çeşitli bölgeleri ve kırsal-kentsel farklar, Devletin gereken hizmeti ülkenin her köşesine yeterince götürmediğini, dolayısıyla buralarda yaşayan çocuklar aleyhine ayrımcılık sonucunun fiilen ortaya çıktığını göstermektedir.

B. Yaşama ve Gelişme Hakkı

Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'nin 6. maddesine göre, her çocuk yaşama hakkına sahiptir. Devlet, çocuğun yaşamını ve gelişimini güvence altına almakla yükümlüdür.

Yaşama hakkı nedir? Yaşama hakkı, kişinin fiziksel ve ruhsal bütünlüğünü koruyabilmesi ve varlığının çeşitli etkilerle bozulmasına engel olabilmesi hakkıdır. Bu tanıma göre, yaşama hakkı başlıca iki öğeden oluşmaktadır: Bunlardan birincisi, insanın bedeni içinde her türlü dış korkudan uzak olarak yaşayabilmesi hakkıdır. Yaşarken bireyin beden bütünlüğüne dokunulamaz. Çünkü, çocuğun yaşamasını sağlamanın en önemli koşullarından biri de, yaşamın maddî ve manevî bir acıya maruz kalmadan sürdürülmesidir (24). Kişinin bedenine karşı her türlü tecavüz bütün hukuk sistemlerinde suç sayılmıştır. Kişinin bir başkasına hangi sıfat ve amaçla olursa olsun maddi ve manevi işkence etmesi İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi (m. 5) ve Çocuk Hakları Sözleşmesi ile yasaklanmıştır (ÇHS, m. 19, 35, 36, 37). Bu temel yasak ilgili bütün uluslararası belgelere alındığı gibi bütün iç hukukların da tartışılmaz ilkesi haline gelmiştir.

Aynı biçimde, suçluluğu kesinleşmiş olsa bile, beden üzerinde uygulanan cezalar çocuk haklarına kesinlikle aykırıdır. Çocuğun ruhsal yaşamına ilişkin hakları da yaşama hakkının önemli bir unsurudur. Bu nedenle manevi acılar vererek çocuğa ruhsal baskı yapılması, örneğin ana-baba, öğretmen, polis vb. tarafından çocuğa ruh sağlığını bozucu cezalar verilmesi, onun ruhsal bütünlüğüne ilişkin haklarının ihlali olarak nitelendirilmelidir.

Çocuğun onur ve saygınlığının korunması da, en önemli haklarından biridir. Herkesin olduğu gibi çocuğun da içinde yaşadığı toplumda ve ilişkiler kurduğu çevrelerde (aile, okul vb.) kişisel bir onuru, şerefi ve saygınlığı vardır. Çocuğun onur ve saygınlığı bu tür haklarını zedeleyecek davranışlarla ihlal edilmiş olabilir. Öğretmenin ya da ana-babanın çocuğu başkaları yanında küçük düşürmesi, yanlış tanıtması, gülünç ve zor duruma sokması gibi. Çocuk Hakları Sözleşmesi, hiçbir çocuğun insanlık dışı, aşağılayıcı muameleye ve cezaya tabi tutulamayacağını (m. 38); okul disiplininin çocuğun insan olarak taşıdığı saygınlıkla bağdaşır biçimde yürütülmesini (m. 28); çocukların ana-babalarının ya da başkalarının bakımında iken bedensel ve zihinsel şiddetin her türünden korunmalarını (m. 19) öngören hükümleri ile çocuğun bedensel-ruhsal bütünlüğünü, onur ve saygınlığını korumak istemiştir.

Yaşama hakkı, Anayasa hukuku açısından temel hakların en önemlisidir. 1982 Anayasası, "herkes yaşama hakkına sahiptir" (m. 17), "herkes kişi hürriyeti ve güvenliğine sahiptir" (m. 19) demektedir. Kişi güvenliği en başta yaşama hakkının tanınmasıyla sağlanır. Anayasa, "kimseye işkence ve eziyet yapılamaz; kimse insan haysiyetiyle bağdaşmayan bir cezaya veya muameleye tabi tutulamaz" (m. 17/III) kuralını koymuştur. Ceza Kanunu da kişinin yaşamına son vermeyi suç saymıştır (TCK. m. 448-455). Medeni Kanun, kişinin kendi işlemleriyle ya da dıştan yönelen saldırılarla yaşam hakkına zarar verilmesini önleyici kurallar getirmiştir (m. 23-24). Umumi Hıfzısıhha Kanunu, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'na çocuk ölümlerinin azaltılması için gerekli önlemlerin alınması görevini vermiştir.

Yasalarımızdaki çocuğun yaşama hakkını koruyan bu hükümlere rağmen, Türkiye'de bebek ve 5 yaş altı çocuk ölüm oranları yüksektir. Bebek ölümleri konusunda son yıllarda her ne kadar önemli ölçüde iyileşmeler olmuşsa da, hâlâ her 1000 bebekten 42,7'si bir yaşına gelmeden ölmektedir (TNAS). Bebek ölüm hızı kırsal kesimlerde binde 55, kentsel yerleşimde binde 35'dir. Aynı şekilde bölgeler arasında önemli farklılıklar bulunmaktadır.

Beş yaş altı ölüm hızı ise binde 52'dir. Aynı şekilde kırsal ve kentsel yerleşim alanlarında ve bölgeler arasında farklılıklar bulunmaktadır (25).

Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'nin 6. maddesi ikinci fıkrasında, temel yaşama hakkının ötesine geçilerek, devletlerden çocuğun hayatta kalması ve gelişmesi için "mümkün olan azami çabayı göstermeleri", istenmektedir. "Gelişme" kavramı yalnızca çocuğun yetişkinlik dönemine hazırlanmasıyla ilgili değildir. Bu, aynı zamanda çocukluk dönemi için, yani çocuğun şimdiki yaşamı için en elverişli koşulların oluşturulması anlamına gelir (26). Sözleşme'ye göre devletler, çocuğun bedensel, zihinsel, ruhsal, ahlâksal, psikolojik ve toplumsal gelişimini, insanın saygınlığı ile uyumlu biçimde gözetecekler; çocuğun toplumda özgür bir birey olarak yaşamını sürdürmesi için gerekli önlemleri alacaklardır.

Sözleşme'nin getirdiği yükümlülüklerin çoğu, özellikle sağlığa, yeterli yaşam standartlarına, eğitime ve boş zamana ilişkin yükümlülükler çocuğun gelişmesi ile ilgilidir. 27. maddeye göre, taraf devletler, "her çocuğun bedensel, zihinsel, ruhsal, ahlâksal ve toplumsal gelişimi açısından yeterli bir yaşam standardına ulaşma hakkını tanımak" durumundadır. 29. maddeye göre, eğitimin en önemli ve başta gelen amaçlarından biri, "... çocuğun kişiliğinin, yeteneklerinin eksiksiz biçimde geliştirilmesi ve çocuğun özgür bir toplumda yaşantıyı sorumluluklar üstlenecek biçimde eğitilmesidir."

Çocuğu şiddetten ve sömürüden koruyan Sözleşme hükümleri de, yaşaması ve azami gelişmesi açısından önemlidir. Çünkü, cinsel istismar ve sömürü dahil her türlü şiddet çocuğun gelişmesi üzerinde olumsuz etkilerde bulunur.

Sözleşme'nin diğer maddelerinde de çocuğun gelişimini güvence altına alan doğrudan ya da dolaylı hükümler bulunmaktadır. 18. madde, ana-babaların ya da vasilerin çocuğun yetiştirilmesinde birinci derecede sorumlu olduklarını, devletin bu konuda onlara yeterli yardımı sağlayacağını belirtmektedir. 20. madde, devletin aile ortamından yoksun bulunanlara özel koruma sağlamasını, 25. madde, bakım, koruma ve tedavi için kurumlara yerleştirilen bütün çocukların durumlarının periyodik olarak gözden geçirilmesini istemektedir. Bu, çocuğun gelişmesi için önemli bir güvencedir. 23. maddeye göre, özürülü çocuklara yapılacak yardımlar kültürel ve manevi gelişme dahil, çocuğun mümkün olan en eksiksiz sosyal uyumunu ve bireysel gelişimini sağlayacak biçimde olmalıdır (27).

C. Çocuğun Yüksek Yararının (Güvenliğinin) Korunması

Çocuk Hakları Sözleşmesi'ne göre, kamusal ya da özel sosyal yardım kuruluşları, mahkemeler veya yasama organları tarafından yapılan ve çocukları ilgilendiren bütün faaliyetlerde çocuğun yüksek yararı temel düşüncedir. Taraf devletler, çocuğun ana-babasının, vasilerinin ya da kendisinden hukuken sorumlu olan diğer kişilerin hak ve ödevlerini de gözönünde tutarak esenliği için gerekli koruma ve bakımı sağlamayı üstlenirler ve bu amaçla uygun yasal ve idari önlemleri alırlar.

Taraf devletler, çocukların bakımı ve korunmasından sorumlu kurumların, hizmet ve faaliyetlerin özellikle güvenlik, sağlık, personel sayısı, uygunluğu ve yönetimin yeterliliği açısından yetkili makamlarca konulan ölçülere uymalarını taahhüt ederler.

Maddenin 1. fıkrası, hükümetlerle kamusal ve özel kuruluşların etkinlik ve girişimlerinin, çocuklar üzerinde ne tür etkiler yaratacağını tartmaları gerektiğini vurgulamaktadır. Bu değerlendirmeyi yaparken çocukların yüksek yararı birinci derecede gözetilecektir.

Çocuğun yüksek yararı, çocuğun güvenliği kavramı ile eş anlamlıdır. Çocuğun güvenliği, somut bir durumda, çocuğun bedensel, zihinsel, duygusal, ahlâksal, sosyal, kültürel, ekonomik ve hukuksal bakımlardan korunması ve geliştirilmesidir. O halde çocuk, maddi, manevi, ekonomik ve hukuksal bakımlardan özgürlük ve haysiyet içinde, sağlıklı ve dengeli biçimde gelişebilme olanaklarına sahip kılınmışsa hakları ve güvenliği korunmuş olur. Şu halde, sağlıklı gelişim çocuğun güvenliğinin en önemli unsurudur. Çocuk psikiyatristi Lutz sağlıklı çocuğu şöyle tanımlanmıştır. "Sağlık, belirli bir zaman kesiti düşünülürse, bu kesit içerisinde herhangi bir hastalık belirtisinin bulunmamasıdır. Fakat tüm çocukluk ve gençlik

çağı ele alınır, doğuştan getirdiği, henüz örtülü (gizli) bulunan yeteneklerini gelişimin hedeflerine uygun biçimde geliştirebilen çocuğa sağlıklı çocuk denir" (28).

B.M. Çocuk Hakları Komitesi, Sözleşme'nin çocuğun yüksek yararının gözetilmesiyle ilgili 3. maddesinde yer alan hükümlerin, politikaların belirlenmesinde ve kararların alınmasında yön gösterici olmasını istemektedir. Bu yön göstericilik, Sözleşme'de güvence altına alınan hakların yaşama geçirilmesi için ayrılacak insani ve ekonomik kaynakların belirlenmesini de kapsamalıdır. Yüksek yarar ilkesi, kaynak tahsisi gibi bir konu söz konusu olduğunda, hem genel devlet bütçesi, hem de yerel bütçelerde yeterli ödenek ayrılmasını da gerektirir. Aynı şekilde, ekonomik uyum politikalarının ve bütçe kesintilerinin çocuklar üzerindeki etkileri yüksek yarar ve diğer temel ilkeler ışığında ele alınmalıdır. Çocukların, sosyal sektörlerdeki bütçe kısıtlamaları dahil olmak üzere, uygulanan ekonomik politikaların etkilerinden korunmaları için gerekli önlemler alınmalıdır.

Çocukların yüksek yararına ve ayrımcılığın yasaklanmasına ilişkin ilkelerin ulusal yasalarla içselleştirilerek mahkemeler tarafından dikkate alınması sağlanmalıdır (29).

3. maddenin 2. fıkrası devletleri; çocuğun ana-babasının ve kendisinden hukuken sorumlu diğer kişilerin hak ve ödevlerini de gözönünde tutarak gerekli bakım ve korumayı sağlamakla yükümlü tutmaktadır. Çünkü, bakım ve koruma bazen ana-babaların tek başlarına sağlayamayacakları yönler içerir. Örneğin çocuğun eğitim hakkının gerçekleştirilmesi böyledir. Devlet, çocuklara parasız ve zorunlu ilköğretim olanakları sağlarken, ana-babalar da, onların yüksek yararları doğrultusunda eğitim görmelerini sağlayacaklardır. Bunun gibi, aile ortamından yoksun çocuklara özel koruma ve yardım sağlama, çocukların sosyal güvenlik imkanlarına ve yeterli yaşam standardına ulaşma haklarını gerçekleştirme, Sözleşme'nin 19, 32, 33, 34, 35 ve 36. maddelerine göre çocukları şiddetin ve sömürünün her biçiminden koruma da bu ilke çerçevesinde devletin yerine getirmekle yükümlü olduğu görevlerdir.

3. maddenin, 3. fıkrası, çocuklarla ilgili kurumlar, hizmetler ve tesisler için standartlar oluşturulmasını ve devletin gerekli izleme etkinlikleriyle bu standartlara uyulmasını sağlamasını öngörmektedir. Bu hüküm yalnızca Devletin yönetimindeki kurumları, hizmetleri ve tesisleri değil, çocukların korunması ya da bakımından sorumlu bütün tarafları kapsamaktadır. Sözleşme'de yer alan hüküm, standart oluşturulması gerekli alanların tam bir listesini vermemektedir. Ancak bu standartların özellikle güvenlik, sağlık, çalışan personelin nicel ve nitel yeterliliği ve gerekli denetimin yapılması gibi alanlarda oluşturulması gerektiğini vurgulamaktadır.

1982 Anayasası, çocukları, ihtiyaçları öncelikli olarak karşılanması gereken özel gruplardan biri olarak kabul etmekte, çocukların çıkarlarına öncelik verilmesini örtülü biçimde ifade eden hükümlere yer vermektedir. Bu maddeler, çocukların korunması için uygun önlemlerin alınmasını (m. 41/II), maddi imkanlardan yoksun yetenekli çocukların öğrenimlerini sürdürebilmeleri için desteklenmesini (m. 42/VII); çocukların çalışma koşulları bakımından özel hükümlerle korunmalarını (m. 56/III) emreden hükümler içermektedirler. Çocuklar, öncelikli olarak sosyal hizmetler sunulması gerekli gruplar arasında yer alırlar (SHÇEKK m. 4/c).

Medeni Kanun, ana-baba ve çocuk ilişkilerini düzenlerken, çocuğun güvenliğinin yani yüksek yararının korunmasını temel ilke olarak benimsemiştir. Medeni Kanuna göre, ana-baba velâyeti çocuğun güvenliğine uygun biçimde kullanacaktır. Ana-babanın görevlerini yerine getirmemeleri veya haklarını kötüye kullanmaları durumunda hâkim çocuğu korumak için gerekli önlemleri alacaktır. Çocuğun korunması için alınacak bütün önlemlerin ölçüsü ve temel koşulu çocuğun güvenliğinin korunmasıdır. Çocuğun evlat edinilmesinde; boşanmada velâyetin ana-babadan birine verilmesinde çocuğun yüksek yararına birinci önceliğin tanınması ilkesi esas alınacaktır. Ancak bu kuralların yeterince uygulandığını söylemek güçtür.

D. Çocuğun Görüşlerine Saygı Gösterilmesi

1. Genel Olarak

Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'nin uygulanması ve diğer bütün maddelerin yorumlanmasında temel önem taşıyan ilkelerden biri de, belirli bir görüş oluşturma yeteneğine sahip her çocuğun, kendini ilgilendiren bütün konularda görüşlerini serbestçe ifade edebilmesi, bu görüşlere yaşı ve olgunluk derecesi gözönüne alınarak gereken önemin verilmesidir (ÇHS, m. 12).

Maddenin ikinci fıkrası çocuğa, kendisini ilgilendiren herhangi bir adli ve idari kovuşturmada doğrudan doğruya veya temsilci aracılığı ile ya da uygun bir makam yoluyla dinlenilme hakkı tanımaktadır. Bu fıkra çocuğa, kendi başına geleceğini tayin hakkını değil, kararlara katılma hakkını verir.

Katılım hakkına kadar olan ilkeler daha önceki bildirimlerde de yer almıştır. Katılım hakkı ise ilk kez Çocuk Haklarına Dair Sözleşme ile gündeme gelmiştir. Bunun gerekçesi şudur: Çağımızda ideal yönetim modeli demokrasidir. Demokrasinin temel prensipleri katılımcılık, insan hak ve özgürlükleri, çoğulculuk ve hukukun üstünlüğüdür. Bireyler doğumlarından itibaren ailede ve toplumda bu prensipler içinde büyümelerse yetişkin olduklarında bu kavramlara göre yaşayamazlar. Bu nedenle, demokrasi toplumunun bireyinin içinde yetişmesi gereken kurallar Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'de belirlenmiştir.

Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Komitesi taraf devletlere, "Sözleşme'nin 12, 13, 15. maddeleri ışığında, çocukların ailede, okulda ve toplumsal yaşamdaki aktif katılımlarını ve kendilerini ilgilendiren kararlarda yer almalarını sağlamak için çaba göstermeleri, bu amaçla yasalara kurallar koymaları, bu kuralların uygulanabilmesi için gerekli önlemleri almaları önerisinde bulunmaktadır. Ancak, çocukların görüşlerini ifade etme haklarını kullanabilmeleri için ailelerin ve genel olarak kamuoyunun, çocuklarla ilgili kurumlarda çalışanların bilinç ve duyarlılık düzeyini geliştirmek, bu kişilerin çocukları bu yönde teşvik edecek ve çocukların görüşlerine gerekli ağırlığı tanıyacak biçimde eğitilmeleri gerekir.

1990 Dünya Zirvesi Bildirgesi, çocukların özgür bir toplumda sorumlu bir yaşam için hazırlanmaları, ilk yıllarından başlayarak toplumların kültürel yaşamına katılmaya teşvik edilmeleri gerektiğini vurgulamaktadır. B.M. Çocuk Hakları Komitesi'ne göre, "çocukların aile ve okul yaşamı olmak üzere, toplumsal yaşama katılımlarını teşvik etmek; düşünce, ifade ve örgütlenme özgürlüklerinden daha fazla yararlanmalarını sağlamak için daha çok çaba gösterilmesi gerekmektedir. Bu özgürlükler yalnızca, yasalarla belirlenmiş ve demokratik bir toplumda gerekli olan sınırlamalara tabi tutulmalıdır." (31)

Sözleşme, çocukların görüşlerini serbestçe ifade edebilmelerine ilişkin herhangi bir yaş sınırı getirmemiş, sadece "görüşlerini oluşturma yeteneğine sahip" çocuk ifadesini kullanmıştır. O halde, çocuğa kendi görüşlerini oluşturacak durumda olmadığı açık biçimde belli olduğu durumlar dışında, bu hakkını kullanma imkanı tanınmalıdır. Çünkü; çocuğun görüşleri yaşına ve olgunluk düzeyine göre dikkate alınacaktır. Böylece belirli bir çocuk kesiminin yaş nedeniyle bu hakkın kapsamı dışında bırakılması önlenmiştir.

Sözleşme, çocuklara görüşlerini "serbestçe ifade edebilme" hakkını tanımıştır. Bunun anlamı, çocuğa, görüşlerini ifade etmesi ya da etmemesi konusunda herhangi bir baskı, sınırlama ve etkileme uygulanmamasıdır.

Sözleşme'nin 2. fıkrası, "çocuğu etkileyen herhangi bir adli, idarî kovuşturmada çocuğa dinlenilme fırsatı sağlanmalıdır" demektir. Çocuğu etkileyen herhangi bir adli süreç ifadesi yargı açısından geniş bir alanı kapsar. Örneğin çocuğun ana-babasına karşı korunması amacıyla mahkeme tarafından tedbirler alınması, boşanmada velâyetin ana-babadan birine verilmesi, çocuğun evlât edinilmesine mahkemece karar verilmesi, hakkında korunma kararı alınması, ad değiştirme, ikâmetgâha ilişkin mahkeme başvuruları, vatandaşlık, göçmenlik ve mültecilik sıfatı ile ilgili mahkeme kararları ve ceza davaları bu kapsama girer.

"İdari kovuşturma" ifadesinin ise kapsamı çok daha geniştir. Eğitim, sağlık, plânlama, çevre, sosyal güvenlik, çocuk koruma, istihdam ve çocuk mahkemelerinin yönetimi gibi alanlarda çocuğun resmî karar süreçlerine katılması sağlanmalıdır.

Çocuğun görüşlerinin nasıl dinleneceği ise devletlerin takdirine bırakılmıştır. Çocuk, değişik yollardan dinlenebilir. Örneğin doğrudan doğruya, temsilci aracılığı ile ya da uygun bir makam yoluyla. Temsilci, çocuğun ana-babası ya da vasisi olabileceği gibi, çocuğu etkileyen bir konuda özel olarak görevlendirilmiş kişi de olabilir.

18.01.2001 tarih ve 4620 numaralı kanunla Türkiye tarafından onaylanan 7 Şubat 24305 sayılı Resmi Gazetede yayınlanarak yürürlüğe giren "Çocuk Haklarının Kullanılmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi", çocuğun katılım hakkının nasıl kullanılacağına açıklık getirmektedir. Sözleşme'de, çocukların haklarının ve yüksek yararlarının geliştirilmesi için çocukların özellikle kendilerini ilgilendiren ailevi işlemlerde haklarını kullanma olanağına sahip olmaları, haklarının ve yüksek yararlarının geliştirilmesi için gerekli bilgiler edinmeleri, çocukların görüşlerinin usulüne uygun olarak alınması gerektiği ilkeleri vurgulanmıştır. Sözleşme'ye göre, yeterli idrak kabiliyetine sahip çocuk kendisini ilgilendiren davalarda, davayla ilgili tüm bilgileri almak, kendisine danışılmasını istemek ve kendi görüşünü ifade etmek, kendi görüşlerinin uygulanması halinde bunun sonuçlarının ne olacağı hakkında mahkemeden bilgi almak haklarına sahiptir (m. 3-4).

Yeterli idrak gücüne sahip çocuğun ebeveynleri çocuğu temsil etme olanağından mahrum edilmişse, çocuğun şahsen veya diğer şahıs ve kurumlar aracılığı ile bir temsilci istemek hakkı vardır (m. 5).

Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Komitesi, Sözleşmeler ve yasalarda çocuk haklarının yer almasının tek başına ailelerdeki, okullardaki ya da toplumlardaki gerekli davranış ve uygulama değişikliklerini sağlayamayacağını belirterek, çocukların katılım haklarını kullanabilmeleri için eğitimin gerekli olduğunu çeşitli vesilelerle sürekli vurgulamaktadır. Bu amaçla *Çocuk Hakları ve Çocuk Hukuku adı altında ilköğretim ve orta öğretim okulları, tıp fakülteleri, hemşire okulları, sosyal hizmet okulları, psikoloji bölümleri ve sosyoloji bölümlerine dersler konulmasını taraf devletlerden istemektedir.* (32)

2. Çocuğun Katılımının Sağlanacağı Ortamlar

B.M. Çocuk Hakları Komitesi aşağıda belirtilen ortamlarda çocukların katılım haklarının sağlanmasını taraf devletlere önermektedir.

a. Genel Politikaların belirlenmesinde

Sözleşme'nin uygulanmasına ilişkin hükümet düzeyindeki uygulamalar da dahil çeşitli düzeylerdeki politikaların belirlenmesine çocuklar katılmalıdırlar. Komite, periyodik raporlar klavuzunda devletlerden, çocukların görüşlerinin nasıl, hangi yollardan öğrenildiğine, çocuklarla nasıl görüşüldüğüne ve çocukların dile getirdikleri şikayetlerin yasal düzenlemelerde, politikalarda ve yargı kararlarında nasıl dikkate alındığına ilişkin bilgi istemektedir.

Çocuklar için etkili şikayet yolları açılması da, 12. maddenin uygulanması bakımından önemlidir. Çünkü, çocukların yaşamlarının her alanında şikayetlerini dile getirebilecekleri mekanizmalara ihtiyaçları vardır. Bu mekanizmalar, aile yaşamında, alternatif bakımda, kendilerini ilgilendiren her tür kurum, hizmet ve tesiste uygulanmalıdır. Etkili şikayet kanalına erişebilmek çocukların korunmasında vazgeçilmez bir unsurdur (33).

b. Aile ortamında

B.M. Çocuk Hakları Komitesi, çocukların aile içinde karar alma süreçlerine katılmalarını sürekli olarak özendirilmiş, ana-babaların ve diğer bakıcı kişilerin sorumluluklarının belirlenmesinde çocukların görüşlerinin dinlenilmesini ve ciddiye alınmasını 12. madde çerçevesinde bir yükümlülük olarak kabul etmiştir. İnsan Hakları El Kitabında da bu konuda şu görüş dile getirilmiştir: "Ana-babalardan çocuklarına gerekli yönlendiricilik ve yol göstericiliği yapmaları beklenmektedir. Ancak ana-babalar bu yöndeki girişimlerinde çocukların gelişen yeteneklerini, yaşını ve olgunluk düzeyini dikkate almak zorundadırlar. Dolayısıyla 12. madde ışığında paylaşımcı, olumlu ve sorumlu bir diyalog ortamı yaratılmalıdır. Gerçekte ana-babalar, çocukların karar sürecinin farklı aşamalarına giderek daha fazla katılmalarını sağlama, onları özgür bir toplumun sorumlu bireyleri olarak yetiştirme, bilgilendirme ve gerekli yol göstericiliği ve yönlendiriciliği yapma açısından

özellikle elverişli konumda bulunmaktadır. Bu arada çocuklara görüşlerini serbestçe dile getirme hakkı tanınmalı ve bu görüşlere gereken önem verilmelidir. Bu durumda mutlaka onaylanmasa bile çocuğun görüşleri dikkate alınacak ve çocuklara alınan farklı kararların nedenlerini anlama olanağı tanınacaktır. Çocuklar, ana-babalarının isteklerinin edilgen yansıtıcıları olmak yerine, gerekli katılım becerilerine sahip aktif kişiler olacaklardır." (34)

Nitekim Medeni Kanunumuzun bazı maddelerinde çocuğun görüşünün alınması gerekeceğini belirten hükümler bulunmaktadır. Örneğin, hakimin, 15 yaşını bitiren çocuğun yargısal yol ile rüştüne karar verebilmesi için çocuğun rızası gerekir. Keza temyiz kudretine sahip çocuğun evlenmesine, evlât edinilmesine ancak rızası olduğu takdirde karar verilebilir. Yine Medeni Kanuna göre, ana-baba çocuğun eğitileceği meslek hakkında karar verirken onun, ilgi, yetenek ve isteklerini gözönünde bulundurmaları zorundadırlar.

Bunların dışında ne MK'da ne de Yargılama Kanunlarında haklarında karar verilmeden önce çocuğun dinlenilmesini emreden bir hüküm bulunmamaktadır. Bu çerçevede, boşanma ve velâyetin kaldırılması davaları görülürken çoğunlukla çocuğun fikri alınmamakta, hâkim çocuğu hiç görmeden kimde kalacağı hakkında dosyadaki bilgilere göre karar vermektedir. Çocuğu ilgilendiren diğer konularda da uygulama bu şekildedir. Bir çok ülke, Sözleşme'nin 12. maddesinde yer alan çocuğun görüşünü doğrudan doğruya veya uygun bir temsilci aracılığı ile açıklama hakkını Medeni Kanunlarına ya da Usul Kanunlarına geçirerek değişiklikleri yapmışlardır.

Türk hukukunda da şu ifadeler doğrultusunda değişiklik yapılmalıdır: *Çocuğun yararlarını etkileyebilecek bir konuda karar alınmasını gerektiren bütün işlemlerde, bu işlem ve sonuçları hakkında aydınlatıcı bilgi önceden verilmek koşuluyla, çocuk ayırtım gücüne sahip ise kendisinin, ayırtım gücüne sahip değilse kanunla belirlenecek bir kurumun tayin edeceği temsilcinin görüşü alınır. Yargıçlar çocukların haklarını ilgilendiren tüm dava ve nizasız kaza işlerinde bu hükme uymak zorundadırlar."*

c. Çevrenin korunması ve sürdürülebilir kalkınmada

Sözleşme'nin 29. maddesi, çocuk eğitiminin amaçlarından birinin de "doğal çevreye saygısının geliştirilmesi" olduğunu belirtmektedir. Çocukların, çevre koruma etkinliklerine katılımları 1992 yılında yapılan Dünya Zirvesi'nde ön plana çıkarılmıştır. Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı sonunda, "Çevre ve Kalkınmaya İlişkin Rio Bildirgesi" yayınlanmıştır. Bildirge'nin "Çocuklar ve Gençler" başlıklı 21. bölümünde, çocukların ve gençlerin bu konularla ilgili bütün karar süreçlerine aktif biçimde katılmalarının önemi vurgulanmaktadır. Çünkü, bu süreçler çocukların ve gençlerin hem bugünkü yaşamlarını hem de geleceklerini etkilemektedir. Amaçlar arasında şunlar da yer almaktadır: "Her ülke kendi gençlik komitelerine danışarak, gençlerle hükümet arasında her düzeyde diyalogu geliştirmeli, gençlerin bilgi kaynaklarına erişebilmesini sağlamak ve gençlere Gündem 21'in uygulanması dahil olmak üzere hükümetin alacağı kararlar konusunda görüşlerini belirtme fırsatı tanınmalıdır... Her ülke ve Birleşmiş Milletler, Birleşmiş Milletlerin başlattığı bütün süreçlere gençlik temsilcilerinin de katılmalarını ve bu süreçleri etkilemelerini sağlayacak mekanizmaları oluşturup geliştirmelidir (35).

d. Medyada

Çocuk Hakları Komitesi "Çocuk ve Medya Konulu Genel Görüşmesi"nin özetinde, çocuklara görüşlerini dile getirme olanağı sağlaması açısından medyanın önemini vurgulamıştır. "... Medya ile ilgili bilgiler, medyanın etkileri ve işleyiş biçimi okullarda her kademedede öğretilmelidir. Öğrenciler medyayla ilişkiye geçip onu kullanabilecek biçimde eğitilmelidir..." (Eylül-Ekim 1996 "Çocuk Medya" Konulu Genel Görüşme, ÇHS/K/57, s. 42 vd.) (36).

e. Okul ortamında

Çocuğun kendini ilgilendiren her konuda görüşlerini serbestçe açıklayabilmesine ilişkin genel hak okul yaşamına ve ortamına ilişkin bütün kararları kapsar. Okulda çocuğu ilgilendiren herhangi bir idari süreç ya da disiplin kovuşturmasında, ya da başarı değerlendirilmesinde çocuğun bu hakkını kullanmasına imkan sağlanmalıdır. 12. ve 13.

maddeler açısından önem taşıyan diğer bir konu da çocukların kendi aralarında örgütlenerek okul bültenlerine ve dergilerine katkıda bulunmalarınıdır.

Okul ortamında çocukların katılım haklarının gerçekleşmesi, demokratik eğitim ilkesinin yaşama geçirilmesi ve eğitim ve öğretim sürecinde kullanılan yöntem ve tekniklerin öğrenci merkezli olması ile sağlanabilir. Demokratik eğitim, Millî Eğitim Temel Kanunu'nun 11. maddesinde Türk Millî Eğitiminin temel ilkeleri arasında düzenlenmiştir. Ancak eğitimin demokratik olması, öğretmenlerin demokratik tutumu ve davranışları kazanmış olmaları yanında, öğretim etkinliklerinde kullanılan yöntem ve tekniklerin de, çocukların katılım haklarını kullanmalarına fırsat verecek içerikte olmasına bağlıdır. Okullar, öğrencilerin demokrasiyi yaşayarak öğrendikleri yerler olmalıdır. Okullarda demokrasinin kuralları işlemediği sürece orada demokrasi öğretilemez. Bu da ancak, öğrencinin kendi eğitimi ile ilgili konularda alınan kararlara katılmasıyla mümkündür.

Çocuğun okul ortamında görüşlerinin dikkate alınması ile ilgili olarak Millî Eğitim mevzuatındaki en önemli gelişme, 23 Eylül 1998 tarihli Resmi Gazetede yayımlanan "*Millî Eğitim Bakanlığına Bağlı Eğitim Kurumları Yöneticilerinin Atama ve Yer Değiştirmelerine İlişkin Yönetmelik*"in 37. maddesine dayanılarak hazırlanmış olan *Eğitim Bölgeleri ve Eğitim Kurulları Yönergesi*dir. Sözü edilen yönetmeliğin 37. maddesi "... okulun iç ve dış öğeleri ile sivil toplum örgütleri, yerel yönetimler ve özel sektör temsilcilerinin, eğitim yönetimi ve karar süreçlerine katılımı ile katkılarının sağlanması gibi amaçlara imkan verecek Eğitim Bölgeleri ve Eğitim Kurulları oluşturulur." ifadesini içermektedir. Bu ifade doğrultusunda hazırlanan ve Kasım 1999 tarihli Tebliğler Dergisinde yayımlanan *Eğitim Bölgeleri ve Eğitim Kurulları Yönergesi*'nin 13. maddesi, *Okul Öğrenci Kurulunun Oluşumu ve Görevlerine* yer vermiştir: "İlköğretim okullarında bir müdür yardımcısı ile rehber öğretmenin gözetiminde, her sınıfın şube öğrencileri kendi aralarından birer şube temsilcisini, şube temsilcileri de aralarından, her sınıftan bir öğrenci olmak üzere, okul öğrenci kurulunu oluşturacak olan sınıf temsilcilerini seçer. Öğrenciler arasından seçilen şube ve sınıf temsilcilerinin temsil görevleri, seçildikleri usulde sona erdirilir ve yerine aynı usulle temsilci seçilir. Bu kurul orta derecedeki okullarda her sınıftan iki temsilci olacak şekilde aynı usulle oluşturulur. Okul öğrenci kurulu, öğretim yılı başında toplanarak üyeleri arasından bir başkan, bir başkan yardımcısı, bir yazman ve diğer kurullara katılacak temsilcileri seçer ve gündemindeki konuları görüşmek üzere ayda bir kez toplanır. Toplantılarda kararlar oy çokluğu ile alınır. Gündem rehber öğretmenin koordinatörlüğünde hazırlanır ve iki gün önceden ilgili okul müdür yardımcısı tarafından ilgililere duyurulur.

Yönergenin 17. maddesinde "Eğitim Bölgesi Danışma Kurulu"nun oluşumu ve görevleri ayrıntılı biçimde açıklanmaktadır. Kurula, bölgede bulunan eğitim kurumlarının "Okul Öğrenci Kurulu" başkanlarının kendi aralarından seçecekleri bir temsilci de katılmaktadır.

Hukukumuzda eğitim ile ilgili olarak çocuğun görüşünün alınması ve bu görüşlere önem verilmesine ilişkin diğer bir örnek te, Millî Eğitim Bakanlığı Orta Öğretim Kurumları Ödül ve Disiplin Yönetmeliğinde bulunmaktadır (37). Bu Yönetmelik, öğrencilerin disiplin soruşturmasına aktif biçimde katılımını sağlamak amacıyla "onur kurulları" oluşturulmasını hükme bağlamıştır (m. 9). Bu maddeye göre, "öğrencilerin okul yönetimine katılmalarını sağlamak amacıyla okulda her sınıfın bütün şubelerinden birer öğrenci ... ders yılı başında sınıf öğretmenleri veya danışman öğretmenlerin gözetiminde seçilerek "Onur Genel Kurulu" oluşturulur. Onur Genel Kurulu "Onur Kurulunu" seçer, okulda öğrenciliğe yakışmayan davranışları inceler ve bunların düzeltilmesi için alınması gereken tedbirler hakkında tekliflerde bulunur (m. 10).

Okul ortamında çocuğun katılım hakkını kullanmasına olanak tanıyan bir diğer uygulama da MEB Eğitimi Araştırma ve Geliştirme Dairesi'nin (EARGED) Millî Eğitim Geliştirme Projesi kapsamında 208 okul pilot seçilerek uygulamaya koyduğu Müfredat Laboratuvar Okulları (MLO) bünyesinde okul gelişim modeli projesidir. Bu okullarda yapılan çalışma ve uygulamadan elde edilen deneyimlerin sistem geneline yaygınlaştırılması hedeflenmektedir. Bu amaçla MLO Yaygınlaştırma Yönergesi hazırlanarak modelin Türkiye'nin tüm

okullarında uygulanması sürecine girilmiştir (MEB, Tebliğler Dergisi, Sayı 2506, 19.10.1999).

Okul Gelişim Modeli (MLO) katılımcı ve işbirliğine dayalı bir çalışma sistemini esas almaktadır. Okulun gelişimini planlamak, planlanan çalışmaları uygulamak, çalışmalarda okul içi ve dışı koordinasyonu sağlamakla görevli "Okul Gelişim Yönetimi Ekibi" geniş bir katılımı oluşturulmakta ve bu ekipte öğrenci temsilcisi de yer almaktadır (MEB Müfredat Laboratuvarı Okulları MLO Modeli, Ankara, MEB 1999/b, s. 10-15).

1982 Anayasası, düşünce ve düşünceyi açıklama özgürlükleri açısından yetişkinlerle küçükler arasında herhangi bir ayırım yapmadan düşünce özgürlüğünü düzenlemiştir (m. 25-26). Ancak bu hükümler çocuklar açısından yeterli değildir. Anayasa'ya aynen Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'nin 12. maddesindeki düzenlemeye benzer bir genel kural konulmalıdır.

III. Çocuğun Eğitim Hakkı

A. Eğitim Hakkının Önemi

Eğitim hakkı, çocuğun en önemli temel haklarından biridir. UNICEF'in 1999 Raporunda da belirtildiği gibi, okuma yazma bilmeme çok ciddi sorunlara neden olmaktadır. Anne ve çocuk ölümlerinin önde gelen etkenlerinden biri, annenin eğitim düzeyinin düşüklüğü ya da hiç okuma yazma bilmemesidir. Kız çocuklarının okullaşma oranındaki 10 puanlık bir artış sonunda bebek ölüm hızı binde 4.1 azalmaktadır (38). Şu halde, çocuğun en temel hakkı olan yaşama hakkı ile eğitim hakkı arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Yaşam hakkının yanı sıra, çocuğun bedensel, zihinsel, duygusal, sosyal ve ahlâk gelişimi için eğitime gereksinimi vardır. İnsanın doğuştan getirdiği yetenekleri geliştiren en önemli araç eğitimidir. Eğitim olmadan insanlar üretken biçimde çalışamazlar, sağlıklarına özen gösteremezler, kendilerini ve ailelerini gereği gibi koruyamazlar ve kültürel açıdan zengin bir yaşam sürdüremezler. Okuma yazma bilmemek, insanların yaşadıkları toplumlarda, bütün halklar ve gruplar arasında anlayışı, barışı ve hoşgörüyü, iki cinsiyet grubu arasında eşitliği öngören bir ruhla yer almalarını güçleştirir. Konu toplumun bütünü açısından ele alındığında, eğitim hakkının gerçekleştirilmemesi, demokrasi ve toplumsal ilerleme, böylece de uluslararası barışa ve güvenliğe zarar verecektir.

"Özgürlükçü demokratik düzeni benimsemiş ülkelerde eğitim, kişilerde yaratıcı ve eleştirel düşünce yeteneğini geliştirir, çocukların ilgi ve yeteneklerini değerlendirir. Onlara geniş bir dünya görüşü ve hoşgörü kazandırır. Ülkeler, sağlıklı ve çağdaş bir eğitim aracılığı ile kalkınmanın gerektirdiği sayı ve nitelikte insan gücünü yetiştirirler. Böylece, eğitilmiş insanlar tarafından ülke kaynakları daha etkili ve planlı bir biçimde değerlendirilir, ülke zenginleşir, insanlar daha mutlu ve rahat bir yaşam sürdürürler.

Şu halde hem bireyin hem toplumun gelişmesi; herkese yeteneği, kapasitesi ve ilgisi doğrultusunda eğitim görme hakkının sağlanmasına bağlıdır. Ayrıca, insan hakları ile ilgili uluslararası belgelerin ve anayasaların temel ilkeleri olan hürriyet, eşitlik ve demokrasi, bireyin ve toplumun gelişmesi sağlanmadıkça gerçekleştirilemez. Çünkü insan hakları ve demokrasi, ancak halkın belli bir eğitim düzeyine ulaştırılmasıyla korunup gerçekleştirilebilir.

İşte eğitimin bu önemi nedeniyledir ki, eğitim hakkı 1948 İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi başta olmak üzere, o tarihten bu yana uluslararası pek çok bildirge ve sözleşmede yer almış, Birleşmiş Milletler'in son on yılda yaptığı bütün önemli zirve ve toplantılarda ele alınıp tartışılmıştır (39).

Eğitim hakkının 1948 yılında *İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi*'nde yer alması, Birleşmiş Milletler'in sosyal, ekonomik ve kültürel hakları, medeni ve siyasal haklarla uyumlu olarak geliştirme yönündeki kapsamlı çabalarının başlangıcını oluşturmuştur. Bu hakların bölünmezliği 20 Kasım 1989 tarihli Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'de güvence altına alınmıştır.

Sözleşme ile bir zamanlar çocukların gereksinimleri olarak kabul edilen hususlar artık hak sayılarak, devletten ve uluslararası topluluktan istenebilir duruma gelmiştir.

Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin 28. maddesi, çocukların eğitim hakkını tanımakta, taraf devletleri, çocuklara ücretsiz zorunlu temel eğitim sağlamak, ortaöğretimi genel ve mesleki olmak üzere çeşitli biçimlerde örgütlemek ve bunları tüm çocuklara açık bulundurmakla yükümlü tutmuştur. Bunların yanında devletlere uygun bütün araçları kullanarak yüksek öğretimin yetenekleri doğrultusunda tüm çocuklara açık duruma getirilmesi, eğitim ve meslek seçimine ilişkin bilgi ve rehberliğin bütün çocuklar tarafından elde edilebilmesi, disiplinle ilgili her konuda, çocuğun insan olarak sahip olduğu saygınlığın korunması görevlerini de vermektedir.

Sözleşme'nin 29. maddesi ise devletlerden, çocuğun kişiliğinin, zihinsel ve bedensel yeteneklerinin mümkün olduğunca geliştirilmesini, insan haklarına ve temel özgürlüklere saygı duyarak anlayış, barış, hoşgörü, cinsler arası eşitlik, tüm insanlar arasında dostluk ruhuyla yetiştirilmesini ve özgür bir toplumda etkin bir yaşantıya sorumluluk üstlenecek biçimde hazırlanmasını istemektedir.

Sözleşme'nin nitelikli eğitime ilişkin yaklaşımı ise, çocukların bilişsel gereksinimlerini gözetmenin yanında fiziksel, toplumsal, duygusal, moral ve manevi gelişimlerini gözetmektir.

Eğitim hakkını düzenleyen 28. ve 29. maddeler Sözleşme'deki tüm hakları kapsayan dört temel ilkeyle birlikte uygulanmalıdır. Bu ilkelerin hepsi, bir eğitim sisteminin ya da belirli bir okulun nasıl biçimlendirileceği başta olmak üzere gerek fiziksel çevre, gerekse programlar bakımından kapsamlı bir çerçeveye sahiptir. Bu ilkeleri yukarıda ayrıntılı biçimde inceledik.

Çocuk Haklarına Dair Sözleşme, eğitim planlaması yapılırken, gerek tüm eğitim sistemi gerekse tek tek okullar yapılandırılırken çocuk haklarının temel alınmasını ve çocuğun yüksek yararının gözetilmesini gerektirmektedir. Başka bir anlatımla, eğitim sistemi şiddetten arınmış, demokrasi ve hoşgörüyü geliştiren ve öğrencilere yaşamlarını sorumlu yurttaşlar olarak sürdürecekleri becerileri kazandıran ortamlar sağlamalıdır. Bunun sonucunda, çocuklara değer veren ve hakları temel alan bir okul ortaya çıkacaktır.

B. Çocuk Hakları Sözleşmesi İlkeleri Işığında Nitelikli Eğitimin Öğeleri

Bir okulun, Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin 28. ve 29. maddeleri ile temel ilkelerinde öngörülen nitelikli eğitimi gerçekleştirebilmesi için öğrencilerine değer vermesi, onlara yaşam becerileri kazandırması, beslenme hakkından oyun hakkına kadar tüm haklarına özen göstermesi ve disiplinle ilgili her konuda insan olarak çocuğun onuruna saygı duyması gerekir.

UNICEF'in Eğitim Raporu'na göre; **Çocuk Hakları Sözleşmesi**'nin öngördüğü nitelikli eğitimin birbiriyle ilişkili ve diğerini pekiştirici özellikte beş ögesi vardır.

1. Yaşam İçin Öğrenme

Bu öge, öğretmeye ve öğrenmeye yönelik bir dizi yaklaşımın temelini oluşturur. 21. yüzyılda yaşam için öğrenme, çocukların okuma yazma ve sayısal işlem becerilerinin yanı sıra, yaşamın temelini oluşturan daha ileri ve karmaşık becerilerle donatılmalarını gerektirir. Bu beceriler, çocukların kendilerini içinde buldukları koşullara uyarlayabilmelerini ve bu koşullara göre değiştirebilmelerini sağlar.

Öğrenmeye yönelik yaklaşımda, öğretmenler ile öğrenciler arasındaki ilişki çok önemlidir. Sözleşme'nin temel ilkelerinde de belirtildiği gibi öğretmenler, çocukları kendi başlarına düşünmeye, neyin nasıl öğrenileceğini öğrenmeye yöneltmeli, sınıfta demokratik katılıma elverişli bir ortam yaratmalıdır. Ayrıca öğrenmenin gerçekleştiği ortam aktif ve çocuk merkezli bir yapıya kavuşturulmalıdır. Bu ortam çocukların gelişme düzeyleriyle ve yetenekleriyle ilişkilendirilmelidir. Çocuklar görüşlerini ve düşüncelerini ifade edebilmeli ve görüşlerine saygı gösterilmelidir. Böyle bir ortamda çocukların öz saygıları da gelişerek kendileriyle ve başkalarıyla barışık bireyler olarak yetişmeleri sağlanır.

Çocuk hakları açısından, okulun fiziksel çevresi de çok önemlidir. Fiziksel çevre, çocuğun kendini güvende hissetmesine, kendisine değer verilen bir yerde eğitildiğini düşünmesine yardımcı olacak biçimde düzenlenmelidir.

Yaşam için öğrenme, bireylerin iş yaşamına ve topluma en etkin biçimde katılmalarını sağlar. Bu yaklaşım, cinsiyet, dil ve kültür, ekonomik eşitsizlikler, fiziksel ve zihinsel özürllülük durumunu da dikkate alan bir eğitim programı ve öğretimi gerektirir. Bu yaklaşıma göre düzenlenen ve uygulanan bir öğretim, çocukların bu tür farklılıklara olumlu yaklaşmasını sağlar.

Jomtien'de (Tayland) 1990 yılında yapılan Herkes İçin Eğitim Dünya Konferansı'nda her çocuğun hakkı olan kapsamlı öğrenme tanımı çerçevesinde "*yaşam becerileri*" kavramına özel önem verilmiştir. Bu Konferans'ta yaşam becerileri kavramına şu öğeler de eklenmiştir: Birlikte iş yapmayı, uzlaşmayı, iletişim kurmayı ve karar vermeyi sağlayacak psikolojik beceriler, insanı çağdaş yaşamın sorunlarına karşı hazırlıklı kılacak eleştirel ve yaratıcı düşünce tarzı.

Yaşam becerileri, çocukların yaşamın bütün alanlarında ortaya çıkan durumlar ve sorunlarla baş edebilmeleri için gerekli becerilerdir. Bu becerileri kazanabilen çocuk, bu sayede her türlü sorun ve durum karşısında kendiliğinden yaratıcı olabilir, bunlara pratik çözümler getirebilir. Bunun yanında, toplum ve aile içi kararlarda etkili de olabilir. Böylece kendi haklarına değer verirken başkalarının haklarına da saygı duymayı öğrenebilir.

Yaşam için öğrenme yaklaşımında önemli noktalardan biri de, öğrenci başarısının değerlendirilmesidir.

UNICEF'in 1999 Eğitim Raporu'na göre, eğitimin başarısı çocukların neyi nasıl öğrendikleri temel alınarak ölçülmelidir. Bu amaçla eğitimin niteliğini ve yaşamın gereklerine uygunluğunu ölçmeye elverişli yöntemler geliştirilmelidir. Burada en önemli konu, eğitim sisteminin, çocuğun eğitim haklarını yaşama geçirme sorumluluğunu, öğrenilen şeyler açısından ne ölçüde yerine getirebildiğidir. Çocukların başarılarını ölçen bu tür bilgiler, politikaları düzeltmek, gerçekçi standartlar koymak, öğretmenlerin çabalarına yön vermek, denetimi etkili kılmak ve kamuoyunun eğitime ilişkin duyarlılığını ve desteğini artırmak için kullanılabilir.

Bugün, gerek dünyada gerekse Türkiye'de uygulanan sınav sisteminin büyük bir bölümü, çocukların okumak, yazmak, sayısal işlem yapmak ve yaşam boyunca gerekli diğer becerileri edinmek için yeterli fırsata sahip olup olmadıklarına bakılmaksızın, onları bir seçme sürecinin nesnelere olarak görmektedir. Bunun sonucunda düşük gelirli ülkeler, sınıf tekrarları ve okul terkleri yüzünden bir ilkokul mezunu yetiştirmek için normale göre dört kat daha fazla kaynak harcamaktadırlar.

Nitelikli eğitim ve yaşam için öğrenme bakımından önemli noktalardan biri de sağlık ve eğitim arasındaki ilişkidir. Sağlık ve eğitim arasındaki ilişki eğitim planlarını ve eğitim politikalarını belirleyenlerin üzerinde önemle durmaları gereken bir noktadır.

Dünya Sağlık Örgütü'ne (WHO) göre, sağlıklı ve sağlıklı geliştirici bir okulun dört özelliği vardır.

* Okul, çocukların her türlü istismardan, şiddetten, kazalardan korunabilecekleri güvenli bir yer olmalıdır. Öğretmenler, çocukların koruyucuları olarak davranmalı, onların haklarını okul içinde güvenceye almalıdır. Bunların yanında okullar özel gereksinimi olan çocuklar (özürllü çocuklar, AIDS hastaları) için destekleyici ve sıcak ortamlar olmalıdır.

* Okullarda temiz su ve sanitasyon bulunmalıdır. Bunlar olmadan çocukların öğrendiklerini uygulamaları olanak dışıdır.

* Okullarda bazı hastalıklar belirlenebilmeli ve tedavi edilebilmelidir. Ayrıca öğretmenlere, genellikle öğrenme güçlüğü sanılan görme ve işitme bozukluklarını belirleyebilmelerine olanak sağlayacak biçimde hizmetiçi eğitim verilmelidir.

* Okullar yaşam becerilerini öğreten yerler olmalıdır (41).

2. Erişilebilirlik, Nitelik ve Esneklik

Çocukların okula gitme ve okulda nitelikli eğitim görme hakları vardır. Eğitime ulaşma, hangi toplumda olursa olsun dezavantajlı konumdakiler için bir sorundur. **Çocuk Hakları Sözleşmesi**, hiçbir çocuğun eğitimden dışlanmamasını öngörmektedir. Oysa, birçok çocuk çeşitli nedenlerle okula gidememektedir. Okula gitmeyenlerin çoğunluğu kız çocuklardır.

Ayrıca, kırsal kesimdeki çocuklar kentlerdekine göre daha az okullaşmıştır. Özürlü çocukların ise eğitim hakkı hemen hemen tamamen gözardı edilmektedir. Silahlı çatışma ortamındaki çocukların ders yılları, okula gitmeksizin sona ermektedir. Ne var ki, bu konumdaki çocukların eğitim hakkı gerçekleştirilmediği sürece, herkes için eğitim hedefine ulaşmak mümkün değildir.

Çocukların okul dışında kalmamaları ya da okula devamsızlıkları önleyecek önlemlerin alınması yanında, nitelikli eğitimin gerçekleştirilebilmesi bakımından öğretmenlerin yetiştirilmeleri ve sorunları üzerinde de önemle durulmalıdır. Bugün tüm dünyada, öğretmenlerin statü kaybı ve moralsizliği gözlenebilen bir olgudur (42). 1991 yılında Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) öğretmenlerin çalışma koşulları üzerinde yaptığı ikinci toplantıda, öğretmenlerin durumunun "tahammül edilemez derecede geriye gittiği" ilan edilmiştir (43). Çalışma koşullarının olumsuzlaşması sonucunda, nitelikli ve deneyimli öğretmenler bu alandan kaçmaya başlamışlardır.

Öğretmenlerin daha iyi bir statüye kavuşabilmeleri için, yetiştirilmelerine özen gösterilmesi gerekmektedir. Bunun yollarından biri, öğretmenlik mesleğinin niteliğini yükseltecek koşulların oluşturulması ve öğretmenlerin, gelecekte çocuk merkezli sınıflarda, **Çocuk Hakları Sözleşmesi** doğrultusunda eğitim vermeye hazır hâle gelecek biçimde yetiştirilmesidir. Bunun yanında, müfettişler de yeni bir anlayışla yetiştirilmelidir. Müfettişler, öğretmenleri değerlendirip yargıda bulunan insanlar olarak değil, onları yönlendirip sorunların çözümüne yardımcı olan deneyimli pedagojik danışmanlar olarak görev yapacak biçimde yetiştirilmelidirler.

3. Kız Çocukların Eğitimi

Kız çocukların da gereksinimlerini karşılayacak ve onlara yaşam becerisi kazandıracak nitelikli eğitim görmeye hakları vardır. Oysa tüm dünyada okula gitmeyen 6-11 yaşlarındaki 130 milyon çocuğun 73 milyonunu kız çocuklar oluşturmaktadır (44). Kız çocukların eğitiminin önemi 1990'lar boyunca her fırsatta vurgulanmıştır. Bu konu, 1990 yılında 155 ülke tarafından onaylanan "*Herkes İçin Eğitim Dünya Bildirgesi*"nde geniş yer almıştır. Bildirge'ye göre, "en acil öncelik, kızların ve kadınların eğitime erişebilirliğini sağlamak, bu eğitimin niteliğini yükseltmek ve eğitime etkin olarak katılmalarını önleyen bütün engelleri kaldırmaktır. Eğitimde cinsiyete dayalı her türlü önyargı kaldırılmalıdır" denilmektedir.

Burada vurgulanan nokta, yalnızca, kız çocukların kaliteli eğitim olanaklarına kavuşturulması ve çeşitli nedenlerden kaynaklanan okula devamı engelleyen nedenlerin ortadan kaldırılması değildir. Bunun yanısıra, okullarda kız çocuklar için fiziksel bakımdan uygun yerler ve olanakların da sağlanması gerekir.

Çocukların eğitim hakkını güvence altına almak için, okulların ve eğitim sisteminin "toplumsal cinsiyete duyarlı" (kadın-erkek eşitliğine) kılınmaları gerekir. Eğitimin niteliğini artırmaya ve çocuk haklarını güvence altına almaya yönelik reformlar pratikte, eğitimi toplumsal cinsiyete daha duyarlı hâle getirecektir. Kız çocukların okullaşma oranını artırmaya ve eğitim niteliğini yükseltmeye yönelik belli başlı önlemler de şunlardır:

- * Sınıfta, herkesin en iyi yanını ortaya çıkaracak, çocuğun içinde bulunduğu topluluğun yaşamından ve çevresinden hareket eden çocuk merkezli bir öğrenme deneyimi sunulması.

- * Toplumsal cinsiyet konularına ve çocuk haklarına duyarlı öğretmenlerin istihdamı ve mevcut öğretmenlerin bu konuda eğitilmesi.

- * Ders kitaplarında ve eğitim araçlarında yer alan örnekler ve imajlardaki toplumsal cinsiyete dayalı önyargıların temizlenmesi. Bu imajlarda erkekler etkin, güçlü ve yetki sahibi kişiler olarak yansıtılmaktadırlar. Kitaplardan bu imaj ve örneklerin çıkarılması, erkek çocukların aleyhine bir reform olarak anlaşılmamalıdır. Çünkü, gerçek yaşamda, erkek çocuklar, toplumun kendilerinden ne beklediğine göre değil, kendileri neyseler ona göre davranmaya yönelen bir müfredattan yarar görecektir. Ayrıca, ders kitaplarının, ders planlarının ve sınıfta kullanılan materyallerin titiz biçimde gözden geçirilmesi bu araçların genel kalitesini yükselttiği gibi, çocukların gerçek yaşamlarına uygunluğunu da sağlayabilir.

* Ana-babalara, okullarla ilgili olarak daha fazla katılım olanağı tanınması ve onların toplumsal cinsiyete duyarlı olunmasını sağlayan çalışmalara katılmaya teşvik edilmesi.

* Okul müdürlerinin, müfettişlerin ve diğer yönetici personelin toplumsal cinsiyetle ilgili konulara duyarlı olmalarının sağlanması.

* Çocukların büyüme ve gelişimindeki erken çocukluk dönemindeki bakımı iyileştirecek programlar hazırlanması. Bu tür bir okul öncesi bakım ve uyarıcı ortam, bütün çocukların özsayılarını geliştirecek ve okula hazır olmalarını sağlayacaktır. Okul öncesi bakım ve çocuklar için uyarıcı bir çevre oluşturma, özellikle kız çocukların daha sonraki eğitim aşamalarında okula devamlarını olumlu yönde etkileyecektir.

* Okulların, çocuklar açısından ulaşılabilir duruma getirilmesini sağlayacak önlemlerin alınması.

* Tarladaki ya da evdeki işleri ve sorumlulukları nedeniyle okula gelemeyecek çocukların devamını sağlamak için ders programlarının daha esnek hâle getirilmesi.

* Eğitimin ücretsiz verilmesi ya da ailelerin maddi gücü elvermediği için çocuklarını okula gönderememeleri gibi durumları önleyecek önlemlerin alınması. Ekonomik durumu iyi olmayan aileler, çocuklarından birini okula gönderme seçeneği ile karşılaştıklarında, seçimlerini genellikle erkek çocuktan yana yapmaktadırlar.

Kız çocukların eğitim hakkını gerçekleştirmeye yönelik bu önlemler, gerek 1982 Anayasası'nın 42. m. 1. fıkrasında yer alan "kimse eğitim hakkından yoksun bırakılamaz" direktifinin, gerekse "Herkes İçin Eğitim Dünya Bildirgesi"nin gerçekleşmesine katkı sağlayacaktır.

4. Devletin Yönlendirme ve Eşgüdüm Görevi

Bütün çocukların eğitim hakkının sağlanması ve herkes için eğitim hedefinin gerçekleştirilmesi devletin görevidir. Ancak bu görevin yerine getirilmesinde yerel yönetimler ve hükümet dışı kuruluşlar da önemli roller üstlenebilirler.

Devlet her şeye hakim merkezi otorite olarak davranmak yerine, eğitim hakkının gerçekleştirilmesinde ve herkes için eğitim hedefine ulaşma çabasında toplumun çeşitli kesimleriyle işbirliği yapmalıdır. Bunu yaparken de, yerel yönetimler ve hükümet dışı kuruluşların eğitim alanındaki girişimlerini harekete geçirip bunlar arasında eşgüdüm sağlamalı, eğitim kalitesi ve standartlarını belirlemeli ve çocuklarla ilgili bütün girişimlerde Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin temel ilkelerinin gözetilmesine özen göstermelidir.

5. Küçük Çocuğun Bakımı

Bilimsel araştırmalar öğrenmenin doğumla başladığını ortaya koymuştur. Araştırmalara göre küçük çocuğun zihinsel gelişimi doğumu izleyen ilk iki yılda en yüksek düzeydedir. Ancak, bu gelişim hızı özellikle, çocuğun aldığı bakım ve içine girdiği etkileşimin niteliği başta olmak üzere çevresindeki ortamın ne kadar uyarıcı içerdiğine bağlıdır. Aile, çocuğun sevgi, bakım ve özen gördüğü ilk çevredir. Ancak çocuğun fiziksel, duygusal ve düşünsel gelişimi açısından büyük önem taşıyan ikinci uyarıcı çevre okul öncesi eğitim kurumlarıdır.

Çocukluk dönemindeki beslenme ve bakımın önemi, temel eğitime ve çocuk gelişimine ilişkin programların gerekliliğini ortaya koymaktadır. Bu programlar, çocuğun yaşatılmasına, büyümesine ve gelişmesine yönelik olmalıdır. Çocuğun bakımı ve ilk yıllardaki eğitimi birbirinden ayrılmaz bir bütündür. Çünkü, çocukları eğitmeden onlara iyi bakım vermek nasıl mümkün değilse, iyi bakılmayan çocuğun eğitilmesi de mümkün değildir (46).

C. 1982 Anayasası'nın Eğitime İlişkin İlkeleri

Anayasa'da Çocuk Hakları Sözleşmesi'ne uygun hükümler bulunmaktadır.

Anayasa'nın 10, 27 ve 42. maddeleri devlete eğitim hakkını ve eğitim eşitliğini sağlamaya yönelik önlemleri alma görevini yüklemiştir.

Eğitim hürriyeti, Anayasa'nın 27. maddesinde yer almıştır. bu maddeye göre, herkes bilim ve sanatı serbestçe öğrenme, öğretme, açıklama, yayma ve bu alanlarda her türlü araştırma hakkına sahiptir.

Eğitim hürriyeti, öğrenmek ve öğretmek konusunda devletin kişilere, dil, din, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, mezhep ve benzeri nedenlerle engel olmaması, onları

serbest bırakmasıdır. Ancak yalnızca hukuksal eşitliğin tanınması, eğitimde gerçek eşitliğin sağlanması, yani kişilerin eğitim hakkından yararlanması için yeterli olmamaktadır. Gerçek eşitliğin sağlanması için maddi olanakların kişilerce devletten istenebilmesi gerekir. İşte Anayasa 42. maddesinde, "kimse eğitim hakkından yoksun bırakılamaz; ilköğretim kız ve erkek bütün vatandaşlar için zorunludur ve devlet okullarında parasızdır. Devlet maddî imkânlardan yoksun başarılı öğrencileri öğrenimlerini sürdürebilmeleri amacıyla burslar ve başka yollarla gerekli yardımları yapar; özel eğitime ve korunmaya muhtaç çocukları yetiştirmek için gerekli tedbirleri alır." diyerek devlete eğitim olanaklarını sağlama görevini vermiştir. Çünkü, eğitim hakkı, sosyal ve ekonomik koşulların büyük ölçüde etkisi altındadır. Gerekli ekonomik koşullar sağlanmadıkça kişiler bu haktan yeterli biçimde yararlanamazlar. Şu halde kişilerin, anayasa ile garanti altına alınmış olan eğitim hakkından yararlanabilmeleri için bunun gereği olan olanakların kişiye devlet tarafından sağlanması gerekir. Öyleyse olanakların sağlanması ne demektir?

Her şeyden önce devlet, nitelikli öğretmenler yetiştirmek, okul araç ve gereçlerini sağlamak; maddi olanakları olmayanlara parasız yatılılık, burs, kredi ve gerekli diğer yardımları yapmak şeklinde eğitim olanaklarını kişinin yararlanmasına hazır bulundurmalıdır.

Eğitim hakkının kapsamı kanunla düzenlenirken herkesin yetenek ve gereksinimlerine göre yeterli ve nitelikli bir eğitim ve öğrenim hakkı gözetilmelidir. Sadece zorunlu ve parasız ilköğretimle yetinmek bu ilkenin gerçekleştirilmesini sağlamaz. Devlet, bu konudaki hizmetleri yeterli biçimde yerine getirdiği sürece eğitim hakkından söz etmek mümkün olur. Ekonomik istikrar, mali yeterlilik, planlılık gibi gerekçeler ancak dengeli dağılım, öncelikler ve özellikle de özendirilmesi zorunlu olan iş ve meslek alanları için söz konusudur.

Anayasa'nın 42. maddesi, eğitim ve öğretimin çağdaş bilim ve eğitim esaslarına göre yapılacağını belirtmektedir. Bu nedenle, eğitim ve öğrenim hakkı düzenlenirken yalnızca hizmetin nicel boyutuna değil, aynı zamanda niteliğine de önem verilmelidir. Nitelik düzenlenirken de insan hakları ve temel özgürlükler ile çocuk hakları konularında düzenlenmiş uluslararası belgeler dikkate alınmalıdır. Bireyler insanlığın ulaştığı çağdaş bir eğitim ve öğretim hakkına sahip kılınmalıdırlar (47).

Millî Eğitim Temel Kanunu eğitim hakkı ile eğitimde fırsat ve imkân eşitliğini Türk Millî Eğitiminin temel ilkeleri olarak kabul etmiştir (m. 7-8). Eğitimde fırsat ve imkân eşitliği, bütün insanların başlangıç çizgisinde aynı fırsatlardan yararlanabilmelerinin sağlanması, herkese kendi yeteneklerine göre gelişebilme olanağının verilmesi, maddi imkânlardan yoksun olanlara devletin yardımcı olmasıdır.

Anayasada temel hak olarak belirlenmiş olan eğitim hakkının kullanılması Millî Eğitim Temel Kanunu ile İlköğretim ve Eğitim Kanunu'nda ayrıntılı biçimde düzenlenmiştir.

SONUÇ

Çocuğun ve çocuk haklarının korunması günümüzün en önemli ve çözüme kavuşturulması en acil sorunlarından biridir. Çünkü çocuklar insan varlıkları arasında en çaresiz ve en incinebilir olanlardır. Bu nedenle yetişkinlerin çocuk haklarını gerçekleştirme yükümlülükleri insan haklarıyla ilgili her türlü uluslararası düzenlemede yer almıştır. Ne var ki, uygulamada öteden beri çocukların hakları genel olarak korunma ve beslenme hakları olarak kabul edilmiştir. Kuşkusuz bu haklar çocukların yaşaması ve gelişmesi için gerekli ön koşullardır. Ancak, çocukların tüm potansiyellerini gerçekleştirecek şekilde gelişmeleri umudu ve beklentisi, çocuğun önemli bir temel hakkını ortadan kaldırmamalıdır. Bu temel hak, "çocuğun çocuk olma hakkı"dır. Çünkü çocuğun çocuk olmaya gereksinimi ve bu nedenle de hakkı vardır. İşte Çocuk Haklarına Dair Sözleşme, bir yandan yaşadığı anda çocuğa hem çocuk hem de birey olarak haklar tanıyan, öte yandan da geleceğin hür düşünceli, açık fikirli, yaratıcı, insanlığın gelişmesine katkıda bulunabilecek insanların yetiştirilmesini amaçlayan bir düzenlemedir. Bu düzenlemeye uygun bir politika oluşturmak ve uygulamak, Türkiye'nin çağdaş uygarlık düzeyine ulaşmasını sağlayacak, onu önder ve örnek bir konuma yükseltecek insan gücünü yetiştirmek demektir.